

DİL: İŞLEVİ, ÇEŞİTLERİ VE ALANLARI BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU¹

İnönü Üniversitesi
Darende İlahiyat Fakültesi

Ö Z E T

Dil sorunu, yüzyılımız felsefesinin en önde gelen sorunlarından biridir. Eğitim, eğitim psikolojisi, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi birçok disiplinin ana konularından birini dil oluşturmaktadır. Araştırma konularının çoğu da temelde dile dayanmaktadır. Düşünce ve duyguların ifade edilmesi için formüle edilmiş, kendine özgü kuralları bulunan *işaretler* ve *sesler* topluluğu olarak tanımlanabilecek olan *dil*² için, insanların ayrıcalık belgesi dense yeridir. *Dil yeteneği* aynı zamanda insanın öteki varlıklardan ayrı olan yaratılışına, düşünme yeteneğine, yapıcılığına sıkı sıkıya bağlı bir konudur. *İnsan dili*, son derece karmaşık, ama o ölçüde ileri bir düzenin varlığını göstermektedir. *Dilin ortaya çıkışının* başlıca sebeplerinden biri *birlikte yaşamaktır*. *Dilin görevi*, birlikte yaşayabilmenin ön koşulu olarak, *bildirişme* ve *haberleşmeyi* sağlamaktır. Bir topluluğu, toplum olarak sayabilmek için aralarında bu bildirişmenin olması zorunludur. Bu bağlamda *dil*, *bir milletin adeta ruhunu oluşturmakta*, *ruhu da bir anlamda dilini ortaya koymaktadır*.

Bir toplumun pek çok özelliği, hayat felsefesi, dünya görüşü, inanç sistemleri; bilim, teknik ve sanata katkıları, en güzel şekilde, onun dilinde ifadesini bulur. Bir ulusun kültürünü her yönüyle en güzel biçimde yansıtan ayna da; insanın ve uygarlığın en önemli göstergesi de dildir. Bu bağlamda *dil zihnin aynasıdır* denebilir. *Zihnin işleyişini en iyi yansıtan şey, dilin öğelerinin doğru olarak çözümlenmesidir*. Eğer bir millet, kendi dilinin kelimelerini ve kavramlarını anlam yönünden netleştirebilir ve onları açık ve anlaşılır hale getirebilirse, artık düşüncenin önündeki engelleri aşmış ve düşünceler yaratma yoluna girmiş demektir. Humboldt'a göre, *her dilin kendine özgü bir evren tasavvuru vardır*; bu nedenle farklı iki dili konuşanlar, tabiatı algılama yönünden, dilin sağladığı imkânlarla *sınırlandırılmış* olduklarından birbirinden farklı olacaklardır.

Dilin kavramsal çerçevesi ve diğer disiplinlerle ortak/ilgili yönleri elbette pek çok açıdan inceleme konusu olmuştur; fakat temel niteliği olan çok yönlülüğü ve değişik açılardan ele alınmaya müsait oluşu, öte yandan birtakım sırlarının henüz çözülememiş durumda olması nedeniyle araştırmaların sürdürülmesi gereği duyulmaktadır. Burada dilin kavramsal çerçevesi etrafında yoğunlaşan bir inceleme hedeflenmiştir.

Anahtar Kavramlar

Dil, İletişim, Adlandırma, Düşünce, Kültür, Medeniyet, Toplum, Sanat, Felsefe

¹ İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Bu makalede "italikleştirme", kavramlar tanımlandığında, bazı teknik isimlendirmeler ya da meselenin nirengi noktasını betimleyen cümleler veya açıklamalar geçtiğinde kullanılmıştır. Bundan başka bir anlamı yoktur.

DİL: İŞLEVİ, ÇEŞİTLERİ VE ALANLARI BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Dil terimi, genel anlamda kullanıldığında, kuramsal/bilgisel, duygusal ve iradeye bağlı/buyruksal içeriklerin anlamlı işaretlerle ifade edildiği veya haber verildiği bir aracı betimler. Bu durumda dil, *ses dilinin yanında işaret dilini, pandomim dilini, doğanın dilini*,³ ve *hayvanların dillerini* içine alır. Dar ya da özel anlamda kullanılan dil terimi ise, özellikle söz diline, **insanın özel ayrıcalığına**, dahası, **insanın sahipliğini yapan bir sisteme** işaret eder.⁴ Bu açıdan bakıldığında adı geçen hiçbir dilin insan diliyle karşılaştırılacak bir yanının olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Genel anlamdaki dillerin en gelişmiş kabul edilen *hayvan dili* alanına ilişkin olgu, problem ve kuramlar özlü olarak betimlenmek istendiğinde denebilir ki: *Hayvan dilinden söz edildiğinde, söz konusu olan, sabit bir bilinç* (ki bu, güdusel ve mekanik bir algılamanın doğurduğu bir bilinçtir) *düzleminde benzetmeye dayalı bir seslendirmeyi anlamak mümkündür*.

İnsan dilinin tezahürü, birçok bilim adamı tarafından değişik açılardan fotoğraflanmıştır. W. v. Humboldt, bunun için iki özel kavram kullanmıştır: **ergon** ve **energeia**.⁵ H. Steihthal ise, dili üç ögeye ayırır. Bu ögeler: **konuşma**, **dil etkinliği** ve **dil içeriğidir**.⁶ şeklinde tanımlanmıştır. G.V.D. Gabelentz de buna benzer bir sınıflandırma yapmıştır. Bunun yanında daha fazla dikkat çeken ve çok kabul gören bir sınıflandırma ise, F.de Saussure tarafından yapılmıştır. Buna göre dil, kategori olarak **langage**, **langue** ve **parole**⁷ olmak üzere üç kısımdan ibarettir. Daha sonra bunlara, bireysel dil stili anlamında **parler** diye bir moment daha eklenmiştir. K. Bühler de dildeki bu dört görünümü, dikotomik bir şema ile göstermiştir:

I. Sujeye İlişkin Fenomenler

1. Konuşma eylemi ←
2. Konuşma edimi ←

Energeia →
Ergon →

II. Sujeler-arası sabitleşmiş fenomenler

1. Dil aygıtı
2. Dil yapısı

Metafiziksel dil idealizmi taraftarları için dil, veri olan dilden ve konuşma etkinliğinden ibaret değildir.⁸ Dil, bir idenin, logos'un, aklın bir görünüşü, bağımsız oluşan

³ *İşaret dilini* en düzenli biçimde trafik işaretlerinin dili temsil eder. *Pandomim dili*, sağır ve dilsizlerin dilidir. *Doğanın dili* ise, Güneşin doğuşu; mehtaplı gecelerde Ay'ın duruşu ve ayaydını ile oluşan atmosfer, berrak gecelerde yıldızların görünümü; havanın bulutlanması, çeşitli yağır türleri, gök gürültüsü, şimşek çakması; rüzgar, fırtına, hortum vb gibi olayların haber verdikleri ve anlattıkları şeylerin bir toplamına denir.

⁴ Waltraud Bumann, "Dil Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, der-çev: Doğan Özlem, 2.b İst 2001, s 509.

⁵ **Ergon**: dilin kurallar sistemi ve sözcükler haznesine işaret etmektedir. Bu açıdan dil, kişisel değil, toplumsaldır. Özel değil, geneldir. Anlık değil, zaman süreci içinde ortaya çıkar. **Energeia** ise, dilin, her zaman ve her yerde yenilenen bir konuşma etkinliği şeklinde ortaya çıkışını betimler. Bu tezahürü ile dil, kişisel, özel ve anlık bir edimdir. "Kendi başına dil ürün (work: ergon) değil, aktivitedir (energia). Onun doğru tanımı, bu yüzden yalnızca genetik olabilir." Martin Heidegger, "Dilin Doğası", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, der-çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Y. İstanbul 2002, s, 46.

⁶ **Konuşma**: Dilin burada ve şimdi için düşünülmüş eylemi ya da şu anki kullanımı anlamındadır. **Dil Etkinliği**: Dil, fizyolojik bir enerji olan sesi, hece halinde getirme etkinliği olduğu kadar, düşünülmüş olan şeyi bu hecelerde dışa vurma etkinliği ve aynı zamanda kapasitesi demektir. **Dil İçeriği**: Dil etkinliğinden çıkan ve konuşma sırasında başvurulan yapılmış ögeler ifade eder. Başka bir ifade ile, bunlar, düşünülen şeyi, dışa vurma gereken şeylerdir. **Konuşmanın** İnsan Dili içindeki yeri ve önemi için bkz. Heidegger, "Dilin Doğası", age, ss, 55-63.

⁷ Burada **Langage**: insani dil yetisini, **langue**: somut dili, **parole** ise, dil edimini yani konuşmayı ifade etmektedir.

⁸ Dilin açıklanması bağlamında konuşmaya çokça vurgu yapılan bir yorum için bkz. Martin Heidegger, "Dilin Doğası", age, s, 55 vdd. Gadamer, bunu **dilin özünü konuşmada görme** noktasına doğru götürmeye çalışmıştır.

bir tinsel hayatın meyvesidir. Dil, bu anlamda, daha Antikçağda bazı çevreler tarafından⁹ mutlak ve tanrısal bir özün açımı olarak anlaşılmıştır. Bu çizgiyi öteden beri izleyenler olmuştur. Bugün de, M. Heidegger, dili, içinde varlığın su yüzüne çıktığı, kendini gösterdiği bir logos olarak tanımlar. *Dil, varlığın ışılarak örtüsünü açtığı yerdir.*¹⁰ W.v. Humboldt da buna yakın bir çizgidedir: *Dil, bir yandan, insanın genel tinsel enerjisinin düzenli işleyen bir çark içinde açığa çıkmasıdır; öbür yandan bu çark içinde dilsel yetkinlik idesinin gerçeklikte bir varoluş kazanma çabası vardır. Bu çabaya eğilmek ve onu bu haliyle betimlemek, dil araştırmacının son, ama en basit çözümde, esas görevidir.*¹¹

Dil, bilimsel ve felsefi araştırmaların ele aldıkları bütün konulardan farklı bir özellik taşımaktadır. Çünkü dil, bu bilimsel ve felsefi araştırmaların sadece konusu olmakla kalmaz; aynı zamanda bu bilimsel ve felsefi araştırmaların kendilerini de betimler. Buna göre dil, hem araştırılması gereken bir konu, hem de araştırmaların betimlenme yerini oluşturmaktadır. Felsefi açıdan bakıldığında bu olgusal durum, insanın bizzat kendisi üzerine düşünümle yönelebilmesi anlamını taşır ki, **dil içinde dil üzerinde konuşabilmek** sadece insana özgü bir şey olarak kendini göstermektedir. Bu dilsel katmanlar arasındaki ilişkiyi araştırmayı, metafiziksel yorumlara asla başvurmak istemeksizin, mantıkçı pozitivism kendine görev olarak koymuştur. Mantıkçı pozitivism göre, dilde birçok çelişki ve metafiziksel yoldan dile sokulmuş pek çok sözcük ve kavram vardır. Bu nedenle dilin, öncelikle bilimsel yoldan sağın bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Ama dili bir konu olarak ele alabilmek, *dil üzerinde konuşabilen bir dile*, (buna **üst dil** de denebilir) ihtiyaç duyacaktır. Üzerinde konuşulan dil *nesne dili*, nesne dilinden söz eden dil ise *üst dil* olarak tanımlanmakla, *üst dil* ile *nesne dili* arasında kesin bir ayırımın yapılması gerektiğini savunmuşlardır.¹²

Dil bir **işaretler sistemi** olarak algılandığında, bu sistemin içinde her işaretin belli bir işlevinin olması gerekecektir. Ch. W. Morris, bir şeyin işaret olarak içinde işlev kazandığı süreci semiosis diye tanımlar. Bu süreç, bir semiotik model içinde kendisini gösteren üç boyuta sahiptir.

İşaret Sistemi (DİL)

Konuşan ----- İşaret Eden ----- Nesne (İşaret Edilen)

Dil bu boyutları şu şekilde tanımlanmıştır: 1. **Sentaktik boyut**: İşaretin tüm sistemle, yani dilin bütün yapısıyla ilişkisi; 2. **Semantik boyut**: İşaretin gösterdiği nesneyle ilişkisi; **Pragmatik boyut**: İşaretin, o işareti kullananla, yani konuşanla olan ilişkisi. Sentaktik bağlantıyı dikkate almayan K. Bühler de, buna benzer bir modeli ortaya çıkarmıştır.

Nesneler ve Nesnel Durum

Konuşan ----- İşaret ----- Dinleyen

1. Nesne ve nesnel durum açısından bakıldığında, işaret, bir *göstergedir*, nesne veya nesnel durumun *simgesidir*. 2. Konuşan açısından bakıldığında, işaret, konuşanın düşünce, istek veya duygularının *ifadesi* (dışa-vurumu), hatta *semptomudur*. 3. Dinleyen açısından bakıldığında, işaret, bir uyarıcı, bir *apeldir* veya belli bir tepkiye yol açan bir *sinyaldir*.¹³

Felsefi açıdan *insan* doğru olarak anlaşılmadan ve genel geçer bir tanımla yapılmadan onun bir özelliği olan dili anlamak ya da tanımlamak elbette mümkün değildir. İnsan da

Bkz. Hans-Georg Gadamer, "Hermeneutik ve Logosentrizm" *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, der-çev: Hüsamettin Asrlan, Paradigma Y., İst 2002, s. 332.

⁹ Herakleitos, Stoacılar, Yeni Platoncular ve Yeni Platoncu Hristiyanlık taraftarları ve mistikler gibi.

¹⁰ M. Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 1947, s. 70. (Aktaran Bumann).

¹¹ W.v. Humboldt, *İnsan Dillerinin Yapısındaki Çeşitlilik Üzerine*, VII, 1836, s. 21. (Aktaran Bumann).

¹² Bkz. Bumann, "Dil Felsefesi", s. 516.

¹³ Bkz. Bumann, "Dil Felsefesi", s. 516-7.

içinde buluna-geldiği evrenin bir parçası olması hasebiyle makro planda *evren* tanınmadan ya da sağlıklı biçimde tanımlanmadan insanı tanımlamanın zor olduğu açıktır. Burada *evren bildiğimiz evrendir; insan bildiğimiz insandır, dil de bildiğimiz dildir* denemeyeceği için: *evren*; ne bütününü madde ne de bütününü enerji ya da ruhtur; her iki unsurun hayati işlev göreceği biçimde kaynaşması ve temas içinde bulunmasından doğan makro plandaki varlıktır. *İnsan* da bu bütünün bir parçası olması nedeniyle iki ana unsurdan meydana gelmiştir: bunlar, ruh ve bedendir; her ikisinin, belirlenmiş şartlar içinde birleşmesi ve bu birlikteliklerini sürdürmeleri haline insan diyoruz. *Dil* de, makro ve mikro planda yer alan varlıkların kendilerini ifade biçimidir. Ama biz burada insan dilini esas alacağız. Diğer varlıklar ve dilleri burada sadece çerçevenin eksik kalan kısmını tamamladıkları ölçüde söz konusu edilecektir.

İnsanların pek çoğu tarafından önemsenen ve birçok alanda, sözgelimi, tarih, siyaset, hukuk, toplumbilim vs gibi bilim dallarının hepsini ilgilendiren terimler ya da kavramlar kolayca tanımlanamaz. *Kültür, medeniyet, demokrasi, din ve sanat* kavramlarının onlarca hatta bazılarının yüzlerce tanımının olması, bu geniş kapsamlılık ve değişik disiplinler tarafından ele alınmış olmalarındandır. Bu gibi konularda “birbirine benzemez, birbiriyle örtüşmez, birbirine zıt [tanımlar söz konusu olduğu gibi], birbirini tamamlayan, objektif, sübjektif, metafizik, pragmatist [tanımlar da ortaya atılmıştır. Bunun yanında], kimi ideoloji, dünya görüşü ve düşüncelere göre şekil alan tanımlara da rastlanmaktadır.”¹⁴ Birbirinden bağımsız ve çoğu zaman alakasız bulunan bu tür çapraşık ve karmaşık hatta kimi zaman karışık cümlelerden adı geçen kavramların *efrâdını câmi*, *ağyârını mâni* birer tanımını çıkarmak genelde mümkün olmamaktadır. Bu durumda bir çıkış yolu olarak, ele alınacak kavramın, ana unsurlarını ve diğer önemli öğelerini bir bütün içinde ele almak gerekecektir. Biz de burada birçok sebepten dolayı, bu yolu izlemek zorunda kalıyoruz.

Dil sorunu, yüzyılımızın bütün felsefe okullarını uzun uzadıya meşgul etmiş en önde gelen sorunlarından biridir. Herhangi bir dili ele almak ya da bütün dilleri ortak nitelikleriyle karşılaştırmalı biçimde inceleme konusu yapmak, dilin her açıdan önemli olduğunu kavramaya ve onunla ilgili sorunları fark etmeye yeter. Her dilin kendine mahsus yasaları/kuralları, eğilimleri ve sorunları olabileceği gibi; bütün diller için geçerli olan ortak yasalar, eğilimler ve sorunlar da olabilir. Dilin biri ferdi ilgilendiren diğeri toplumla ilgili olan bir yönü vardır. Kültür ve medeniyetle de sıkı bağları olan dil, bir açıdan insanı diğer varlıklardan ayıran bir nitelik gibi işlev görürken, bir şairin hissiyatında, bir müzisyenin sanatında daha başka bir niteliğe bürünmektedir. İşaretler ve yazı söz konusu olduğunda ise daha farklı işlevler görebilmektedir. Buna benzer konular doğal olarak değişik bilim dallarını ilgilendirmektedir. Bu nedenle, *dil* kavramı, sınırının çok geniş olması nedeniyle, tanımlanması zor kavramlar arasında yer almıştır. Zira, bu konuda farklı bakış ya da görüş açılarından kaynaklanan, gerçekten birbiriyle örtüşmeyen ve büyük tutarsızlıklar içinde bulunan, çok farklı tanımlamalara ve kavramlaştırmalara rastlanabilmektedir.

Burada dilin özellikleri, işlevleri ve alanlarının belirlenmesi bağlamında ele alınan birtakım tanımlar, kavramsal çerçeve için gerekli ve zorunlu görüldükleri için kaydedilmiş; böylece alabildiğine geniş olan alanın bir ölçüde daraltılması ve kimi unsurların tespiti ile onların nazar-ı dikkate verilmesi için kullanılmıştır. Tanımların gözden geçilmesiyle dilin kavramsal çerçevesi, esnek biçimde de olsa, belirlenmek istenmiştir. Çünkü dilin bütün unsurlarını kapsayan ve dilin herhangi bir niteliği olmayan bütün unsurları dışlayan bir tanıma henüz ulaşılabilmiş değildir. Bu çalışmada, adı geçen nedenlerden dolayı, dilin unsurları incelenmek suretiyle kavramsal bir çerçeveye ulaşma yolu seçilmiştir.

¹⁴ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergah Y., İst 1990, s. 17.

Bir Tanımlama Denemesi

İnsanın dili kullanması, onunla bir bütün olarak ilgilenen ve kendisini evrendeki işlevleriyle birlikte inceleyen çok kimsenin hemen dikkatini çekmiştir. Belki de bu nedenle, *dil*, insanın, öteden beri kendisiyle tanımlandığı en önemli özelliklerinden biri sayılmıştır: ilk felsefe yapanlar ya da felsefenin kurucuları diye bilinen kişiler, insanı tanımlarken *insan, konuşan bir canlıdır* ifadesini kullanmakla insanın, en belirgin vasfının *konuşan-canlı* olduğunu belirtmeye çalışmışlardır.¹⁵ Buna göre konuşmak, insanın sıradan bir özelliği değil, en belirgin ve en ayırıcı niteliği olmaktadır. Çünkü bu bağlamda **konuşmak**, bir anlamda *canlıların içinde konuşabilen tek canlı insandır* demekle eşdeğerde olmakta ve dilin belli bir süreçten geçtikten sonraki halinin tasvirini dile getirmektedir. İnsana özgü olan konuşma, öteden beri varolan bir özellik olarak, insan toplumunun gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaya başlamış; buna bağlı olarak insanlar her zaman birbirlerine bir şeyler söylemek gereği duymuşlardır. İnsanın özünde varolan her ihtiyaç nasıl kendi örgenini ortaya çıkarmışsa, söyleme ihtiyacı da o şekilde dilin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁶

İnsanın duygu, düşünce ve isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına imkan sağlayan şeyin dil olduğu¹⁷ dikkate alındığında, filozofların, düşünce sürecinin başından itibaren, belki de her şeyden önce, neden dilin değerini kavramaya çalıştıkları ve bunu niçin ortaya koymaya özen gösterdikleri de da ortaya çıkmaktadır.¹⁸ Bu bağlamda *dil, insanların ayrıcalık belgesini* oluşturmaktadır. Dil yeteneği aynı zamanda insanın öteki varlıklardan ayrı olan yaratılışına, düşünme yeteneğine, yapıcılığına sıkı sıkıya bağlı bir konudur. *İnsan dili*, son derece karmaşık, ama o ölçüde ileri bir düzenin varlığını göstermektedir.¹⁹ Bu, onun karışık, tesadüfe bırakılmış, keyfi biçimde gelişen bir sistem olduğu anlamına gelmez. Sadece basit, yani, sıradan bir düzen olmadığını ifade eder.

Burada dikkat çekilen temel öğelerden hareketle, *dil*, bir arada yaşamaktan doğan *bildirişim* ve *iletişim* ihtiyacının sistemli hale gelmiş ifade biçimidir denebilir; başka bir ifadeyle, düşünce ve duyguların ifade edilmesi için formüle edilmiş, kendine özgü kuralları bulunan *işaretler* ve *sesler* topluluğu olarak tanımlanabilir.²⁰ Burada söz konusu olan *ses*, bir meram anlatma vasıtası haline gelmiş ve bu şekilde dili oluşturmuş olan sestir; aynı ses, şiir ve nesirde ise, sanat haline gelmektedir. Bununla beraber sesin, sırf kulakla ilgili vasıfları işlenebilir; bu işleyiş, müziktir. Müzik, mantıkî bir anlamdan yoksun olmakla beraber, estetik bakımdan olduğu kadar his bakımından da gayet önemli bir sanattır.²¹ Bir açıdan elimizdeki aletlerin en pratiği olan dil, günlük ve faydacı işler için insanlar arasında zorunlu bir *anlaşma* aracıdır. Bununla beraber pratik ve mantıkî tarafı ile anlamı bir yana bırakıldığı takdirde dil,

¹⁵ Batı geleneğinde bu tanım, insanın, *animal rationale*, yani düşünme kapasitesiyle diğer bütün hayvanlardan farklı rasyonel varlık olduğunu dile getiren bir formla meşruiyet kazanmış ve Grekçe logos kavramı da akıl ya da düşünce anlamına gelmiş ise de, aslında bu kavramın asıl anlamı *dildir*. Bkz. Gadamer, "İnsan ve Dil", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, der-çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Y. İst 2002, s. 65; **logos** yalnızca düşünce ve dil anlamına gelmez, aynı zamanda kavram ve yasa anlamına da gelir. "Dil" kavramının ortaya çıkışı, dil hakkında bir bilinci gerektirir... Dilin asıl gizemi, gerçekte onu bütünüyle asla bilemememizdir. Ayrıca, dil hakkındaki her düşünme peşinen tekrar dile geri dönüşür. Bkz. Gadamer, "İnsan ve Dil", age, s. 67.

¹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi/Kavramlar ve Akımlar I*, 3. Basım, Remzi K. İst 2000, s. 319.

¹⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil / Ana Çizgileriyle Dilbilim I*, TDKY, Ank 1998, s. 11.

¹⁸ Gerçekten filozoflar felsefenin ilk adımlarında dil ve onun sorunları ile ciddi ve detaylı biçimde ilgilenmişlerdir: Platon, *Kratylos* [Ya da *Adların Doğruluğu Üzerine*] adını taşıyan eserini bu amaçla yazmıştır. [Bu eser, Türkçe'ye de çevrilmiştir: Suat Yakup Baydur çevirisi, MEB İst 1944]. Aristo'nun dil konularını inceliklerine kadar ele aldığı bilinmektedir. Sözgelimi bkz. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 17-18.

¹⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 51.

²⁰ Tahsin Banguoğlu, *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*, 2.B, Dergah, İst 1979, s. 17; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 10. baskı, Boğaziçi Y. İst 1983, s. 3.

²¹ Bkz. İrwin Edman, *Sanat ve İnsan*, Çev. Turhan Oğuzkan, MEB Y. İst 1991, s. 107.

eldeki araçların en ele avuca sığmaz olanı, en özlüsüdür. Dil, müzik kadar kaçamak ve ürperticidir.²² Wittgenstein, de “Dikkat edin: *dil olmasa birbirimizle iletişim kuramayız* ancak şüphesiz: dil olmasa başkalarını filan şekillerde etkileyemez; yollar ve makineler inşa edemeyiz, vbg. ve de: insanlar konuşmayı ve yazmayı kullanmaksızın iletişim kuramazlar”²³ derken dilin bu yönünü kastetmiş olmalıdır.

Genel olarak belirli ve standart anlamları olan sözcüklerden ve bir iletişim yöntemi olarak kullanılan konuşma formlarından meydana gelen yapı ya da bütüne *dil* adı verildiği; *dilin*, her şeyden önce bir şekiller bütünü, sonra da, bu şekillerin yan yana dizilişlerinden meydana gelen anlamlı ifadeler bütünü olduğu belirtilmektedir. Birbirleriyle karşılıklı olarak, sistematik bir ilişki içinde bulunan ve sözcük düzeyine *uzlaşım* yoluyla oluşmuş bir anlama sahip birimlerden meydana gelen bir sistem olarak *dilin*; duyguları, düşünceleri, seçimleri açıkça göstermeyi mümkün kılan her türlü işaret sistemi anlamını taşıdığı; bilinç içeriklerini, duyguları, arzuları, düşünceleri tutarlı bir anlam çerçevesi ya da modeli içinde ifade etme yolu ya da yöntemini dile getirdiği kaydedilmektedir.²⁴ Buna göre dil, bireysel olmasının yanında toplumsal bir özellik de taşımaktadır. Bir taraftan kişinin duygularını, maksatlarını ve düşüncelerini ifade etmesinin ve insanlar arasında anlaşma ve iletişimin bir aracı olmasının yanında, diğer taraftan, milletin fertlerini birbirine bağlayan ve onun geçmişi ile geleceği arasında bir köprü işlevi gören ulusal bir birleştirici unsur işlevi de görmektedir. Dolayısıyla hem bir ferdin hem bir milletin hayatında, özelliklerini yeni nesillere devretmesinde, toplumun uygarlığının varlığını sürdürmesinde, kültürünü ve geleneğini bağımsız olarak koruyup yaşatmasında dilin oynadığı rolün büyüklüğü inkâr edilemez.²⁵

Dil kelimesi, geniş anlamıyla ele alındığında, her özel dilin dayandığı sistemli ve uyumlu düzenlemeyi de ifade eder. Buna göre, insandaki düşünce içeriklerini sözlü belirtilere bağlama yetisini ve bu bildirişim biçiminin dayandığı mekanizmalar bütününe belirtmek için *dil* kelimesi bir genel anlatım aracı olarak da ele alınabilir. Bu anlamıyla dil, dilbilimci F. de Saussure’ün yaptığı bir ayırımı göre çoğunluğa göre “söz” ile zıtlaşır: dil, sosyal bir gurubun kullandığı saymaca işaretler sisteminden meydana gelir. Buna göre, dilbilgisi sistemi dilin kapsamına girecektir. Söz ise, konuşanların kişisel eylemlerini ifade etmektedir. Buna göre de üslup olguları, sözün kapsamına dahil olacaktır.²⁶

Dil tanımlamalarında her zaman bir insan anlayışının rol aldığı ve kişinin insanı tanımladığı şeyle şu veya bu şekilde dili tanımlama zeminini oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Sözelimi çağdaş Amerikan dilbilim filozofu Noam Chomsky’nin dil anlayışı irdelendiğinde bunun temelinde insanın sentaktik bir hayvan olduğu görüşünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Chomsky’nin benimsediği bu sentaktik anlam teorisine göre, dilin özü sözdiziminden meydana gelir. Bu anlayış, dilin özünün söz dizimi olduğunu belirtirken sentaks formunun insanda programlı olarak bulunduğunu ve dolayısıyla dil felsefesinin inceleme alanının bununla sınırlanması gerektiğini ifade eder.²⁷

Dilin, dar anlamda esas itibariyle seslerden meydana geldiği, seslerden, hecelerden, kelimelerden ve cümlelerden önce seslerin düzenli, anlamlı ahengi ve şekiller manzumesi²⁸

²² Edman, *Sanat ve İnsan*, s, 59.

²³ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt, Küreyl Y. İst 1998, s. 199.

²⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma / Felsefe Sözlüğü*, 4. Basım, Paradigma Y., İst 2000, s, 252.

²⁵ Ebu Osmân Ömer bin Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Kahire 1948-1950, I, 77-79; Ömer Ferrûh, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî I* [el-Edebu’l-Kadîm], 7. baskı, Daru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1997, s, 33, 34, 35-45.

²⁶ Bkz. *Meydan-Larousse*, / Büyük Lugat ve Ansiklopedi, Meydan Y. İst (ilk yayım tar.) 1970, III, s. 691

²⁷ Bkz. Cevizci, *Paradigma*, s, 254.

²⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İst 1986, s. 28.

olduğu açıktır.²⁹ Dilin daha teknik anlamdaki tanımlarına gelince: “İnsanın kendi bilgi ve deneylerini, bir anlamsal kapsamı ve bir ses karşılığı olan birlikler/*monem*lerle, her toplumda bir başka biçimde açıkladığı bir bildirişme aracıdır (André Martinet). Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.”³⁰ Dil tanımlarında temel unsurları gözetilen ve tanıma esas alınan genelde insanın kullandığı dil³¹ kastedilmektedir.

Dilin işlevinin belirlenmesi ve hangi amaca hizmet ettiğinin belirlenmesi de, onun kavramsal çerçevesinin tespitinde birtakım ip uçlarını ele vermektedir. Her canlı varlık için bir ihtiyaç olduğu, ancak bu yeteneğin en gelişmiş ya da gelişmeye uygun şeklinin insana verildiği ve bu nedenle insanın uzun bir zaman diliminde kendisiyle tanımlandığı göz önünde bulundurulduğunda *dilin amacının*, insana ihtiyaçlarında yardımcı olmak ve kendini ifade etmesine imkân sağlamak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *dilin amacı, düşünceleri ifade etmektir* kanısı, bu açıdan pek kuşatıcı bir tanımlı oluşturmaz. Zira o zaman, muhtemelen her tümcenin amacı, bir düşünceyi ifade etmek olacaktır. Bu ise, o halde sözgelimi *yağmur yağıyor* cümlesiyle hangi düşüncenin ifade edildiğini³² sormaya yol açacaktır, ama bu *yağmur yağıyor* cümlesinin zihin ve düşünceyle hiçbir ilgisi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü burada bir fenomenin algılanması ve belli bir kalıp içinde ifade edilmesi söz konusudur.

Dilin Öz-Yapısı

Dilin yapısı, bir satranç oyununun yapısı gibidir.³³ Nasıl ki, satrançta her taşın kendine göre bir adı, görevi ve oyun bütünü içinde bir işlevi varsa dildeki isimler, sıfatlar, cümle, deyim ve atasözleri de hem kendi başlarına hem de bütün içinde böyle işlevlere sahiptir. Oyunu kavratmak için her taşın işlevini ve manevra alanını bilmek gerektiği gibi, dili anlayabilmek için de buna benzer, bir önbilgiye sahip olmak gerekmektedir. Bütün bunlarla birlikte, *insan dili, kuşaktan kuşağa aktarılabilen, toplumların çeşitli özelliklerini yansıtan, toplumun kültür varlığı sayılan köklü bir düzene sahiptir.*³⁴ Dilin, hem zihin hem de düşünceyle önemli ölçüde bir temas halinde olduğu açıktır. Bunun nasıl ifade edilebileceği ise bunun kadar söz götürmez biçimde ortaya konamamıştır. **Condorcet**, dilin, *zihinsel ve düşünsel edimlerle bağlarını* şu şekilde ifade etmiştir: “Dillerin başlangıcında aşağı yukarı *her kelime bir mecaz, her cümle bir temsildir.*³⁵ Zihin, şekilli anlamla öz anlamı birdenbire kavrar; kelime, fikirle birlikte bu kelimenin anlattığı benzeri hayali de ortaya koyar. Ama zihin, bir kelimeyi bir şekilli anlamda kullanma alışkanlığıyla ilk anlamından soyarak yalnız onun üzerinde kalır; böylece baştan şekilli olan bu anlam, yavaş yavaş aynı kelimenin hem gündelik, hem öz anlamı olur.”³⁶ Buna göre dil, bir yönü ile kişisel, ussal, ruhsal ve

²⁹ Diller genelde burada işaret edilen unsurlar göz önünde bulundurularak alt-bölgelere ayrılmıştır. Bu bağlamda dilin başlıca bölümlerini sesbilim, sözcükbilim, dizimibilim, anlambilim ve bağlambilim oluşturmaktadır. Bunların açılımları ve dili oluşturan öğelerin bir serimi için bkz. Sabahat Tuna, Aqm, s. 203-211.

³⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 55.

³¹ Dilin önemli bir tanımı için bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler / İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, Ank 1994, s. 65 Vd.

³² Bkz. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 201.

³³ Bkz. Wittgenstein, *age*, s. 28-32.

³⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 43.

³⁵ Bu bağlamda Nietzsche der ki: “Genelde dil diye adlandırılan şey, gerçekte bütünüyle figürasyondur/temsildir/tasvirdir.” Gerald L. Bruns, “İnsan Bilimlerinde Dilin Zayıflığı Üzerine”, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, rer-çev: Hüsamettin Arslan*, Paradigma Y. İst 2002, s. 131.

³⁶ Bkz. Condorcet, *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı*, MEB Y. İst 1990, s. 46.

duygusal bir özellik taşımaktadır. Diğer yönden dilin tarihsel ve toplumsal bir olgu³⁷ niteliği taşıdığı da göz ardı edilemez. Bir taraftan insan onu belirlerken, diğer taraftan o insanı belirlemektedir: “Dil yolların bir labirentidir. Bir taraftan yaklaşır ve yolunu aşağı yukarı bilirsin; aynı yeri bir başka taraftan yaklaşır ve artık yolunu takriben bilmezsin. (...) Ancak bir niyet, bir zihinsel süreç için bir alışkanlığın, bir tekniğin varlığının gereksiz olması tuhaf bir şeydir.”³⁸ İki kişinin satranç oynayabilmeleri için öncelikle onun kurallarını biliyor olmaları ve onlar üzerinde anlaşmış bulunmaları gerekir. Yani biz önce oyunu bulacağız, kurallarını koyacağız; bu kurallardan her iki tarafında haberi olması gerektiği gibi, onlar üzerinde anlaşmış olmaları da zorunludur. O zaman da oyun işlevselliğini ortaya koyacak ve biz ona uyacağız.

Dilin, en belirgin özelliklerinden biri de *ad verme* ve *kavramlaştırma* ile *anlamın* ilişkisinde ortaya çıkar: Bu bağlamda “bir sözcük gerçekten nedir?” sorusu “bir satranç taşı nedir?” sorusuna benzer.³⁹ Bir cümlenin anlamı –denebilir ki her zaman- şüphesiz anlaşılmalıdır, bu anlam cümlenin yan-amlamlarını, mefhumu muhalifini ilgilendiren açılardan şunu ya da bunu açık bırakabilir –onlara net bir cevap vermemiş olabilir- ama cümlenin yine de söz götürmez bir anlamı olmalıdır. Birçok anlama gelen bir cümle, aslında hiçbir anlama gelmiyor demektir. Belirsiz bir anlam –gerçekte- hiç de bir anlam olmaz. Bu şuna benzer: Belirsiz bir sınır gerçekten bir sınır değildir.⁴⁰ Frege, bir kavramı bir alan ile karşılaştırır ve belirsiz sınırları olan bir alana hiç de bir alan denemeyeceğini söyler.⁴¹ Dilin etkisinden ve onu öğrenişlerindeki keyfilikten habersiz olgun fertler, küçüklüklerinde yerleşen kalıpları ömür boyu beraberlerinde taşırlar. *Kelimelerle şeyleri* birleştirmeye devam ettiklerinden habersiz dil alışkanlıklarına bağlananlar, düşünüşlerinde ve davranışlarında “çocuksu” kalırlar. En yaygın ve en çocuksu yetişkin tartışmalarından birisi, bir şeyin nasıl isimlendirilmesi gerektiği ve bir şeyin *aslında* ne olduğu üzerinde çıkan ihtilafır.⁴²

İsimlendirme bir adettir; ve ne kelimenin oluşturduğu ses, ne de kelimenin gösterdiği şey arasında mutlak anlamda bir ilişki vardır. Her şeye isim vermenin yolu çoğunlukla eğitimden geçer. “Bir şeyi isimlendirebilmek onu bilmektir; bir şeyi tanımlamak onu anlamaktır” hükümleri yaygın kanaatlerdir. Ama her ikisinin de yanlış olduğunu tespit etmek zor değildir. Konuya şu açıdan bakmak anlaşılmasını kolaylaştırır: *İsimlendirme*, dilin temelini oluşturduğu için kendi başına problem oluşturmaz. Probleme yol açan, isimlendirme konusundaki yanlış tutumlar ve isimlerin etkisinin abartılmasıdır. Sözelimi: “Her bir şeyin yalnızca tek bir doğru ismi vardır” kanısı yerine “isimler sadece âdet ve kolaylık meselesidir ve zamanla değişebilir” kanaatini savunmak daha kolay açıklanabilir bir şeydir. Zira *bir şey hiçbir zaman bir isme eşit değildir*, kelimelerle şeyleri eşit görmenin sağlıklı bir dayanağı da yoktur. İsimlerin öğrenilmesiyle, *isimlerini öğrendiğimiz şeylerin farkına varmaya başlarız*. Ama bunun *artık isimlerini bildiğimiz şeyleri görmemizi engellemesi* gibi bir riski de vardır.⁴³ Güneşi, gökyüzünü, havayı ve hatta insanı, çoğu zaman fark edemeyişimiz ya da hissedemeyişimiz bundandır. Öte yandan *adlandırma*, betimlemeyle de aynı düzeyde yer almaz: Adlandırma, betimlemeye bir hazırlıktır. Frege’nin, sözcüğün, bir cümlenin yalnızca

³⁷ Bkz. Sabahat Tura, “*Dilbilim Ve Halkbilim*”, Seyfi Karabaş-Yaşar Yeşilçay, Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar Ve Yöntemler Semineri, ODTÜ Y. Ank 1977, s. 203.

³⁸ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 121.

³⁹ Wittgenstein, *age*, s. 73

⁴⁰ Bkz. Wittgenstein, *age*, s. 70.

⁴¹ Wittgenstein, *age*, s. 54.

⁴² John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Y., İst 1995, s. 45, 47.

⁴³ Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 46, 47-48, 49-50.

parçası olarak anlam taşıdığını söylerken kastettiği de bu olsa gerektir.⁴⁴ “Kırmızı bir şey yok edilebilir ama kırmızı yok edilemez. Kırmızı sözcüğünün anlamının kırmızı bir şeyin varlığından bağımsız olmasının nedeni de budur.”⁴⁵ Onun için “kırmızı vardır” cümlesi; “kırmızı” sözcüğünün bir anlamı vardır; “kırmızı yoktur” cümlesi de; “kırmızının bir anlamı yoktur” ifadesini kabul etmek gibidir.⁴⁶ Bütün bunların yanında, dilde baştan itibaren kelimelerin nasıl anlam kazandıkları, bu anlamın nasıl bir adlandırmaya yol açtığı ve onların nasıl sistemli hale geldikleri, bütün araştırmaların ortaya koyduğu bulgulara rağmen, hâlâ gizemliliğini korumaktadır. Hakikaten, “insan bir sözcüğün nasıl işlevde bulunduğunu tahmin edemez. Onun kullanımına bakmak ve oradan öğrenmek gerekir. Ancak güçlük, bunu yapma tarzında bulunan önyargıyı kaldırmaktadır. Bu basit bir önyargı değildir”⁴⁷ aksine kökleri derinlerde olan bir önyargıdır. Buna göre, her kelimenin kullanıldığı cümle içinde kazandığı bir anlamı vardır. Onun gerçek anlamı bu kullanıldığı cümle içinde ortaya çıkar. Fakat bizim her sözcük hakkında hafızamızda yer eden bir anlamı vardır. Zorluk bu önceki anlam ile sözcüğün yeni cümle içindeki anlamları arasında çelişki doğduğunda hafızadaki anlamına takılmadan yeni anlamına intikal edebilmekte ortaya çıkmakta ve onu aşmak o kadar kolay olmamaktadır.

Her dilin anlaşma vasıtası olmasının yanında bir de *kültür taşıyıcılığı* yaptığı da bilinmektedir.⁴⁸ Bu, dilin, düşünce ve onun bir mahsulü olan kültürle ileri boyutlarda ilişkileri var demektir. Gerçekten de bir ülkenin en önemli kültür dayanağı dildir; bu dayanak sağlam biçimde netleşmediği müddetçe, kültürle ilgili diğer problemlerin çözüme kavuşması beklenemez. Çünkü olay, düşünce ve duyguların nakil vasıtası olan dil, her tür kültürel faaliyetin temelini oluşturur. *Dil, onsuz bilimsel ilerlemenin düşünülemediği bir sosyal kurumdur.*⁴⁹ İnsan, dil sayesinde bilgi edinir, dile dayanarak düşünür. Milli ve toplumsal dayanışmanın temellerinden birini de dil oluşturmaktadır.⁵⁰ Bu açıdan dil, bir kültür taşıma aracıdır. Bir milletin kültürü onun dilinde yaşamakta ve bu kültür ancak dil sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Kültür taşıma aracı olarak dillerin hepsi birdir. Ancak taşıdıkları anlamlara göre diller farklılık arz etmektedir. Dile yüklenen anlam, uygarlık ortamına ve kültür çevresine bağlıdır. Yani, dil, bulunduğu uygarlık ortamı ve kültür çevresinde ne tür anlamlar ve kültür değerleri varsa, onları taşımaktadır; onlara göre anlam kazanmaktadır. Gerçekten de dil, bir milletin medeniyet derecesini gösteren en iyi araçtır. Öte yandan dil, bir milletin manevî gücünün eseridir; onun ruhunun dış görünüşüdür. *Dil, bir milletin adeta ruhunu oluşturmakta, ruhu da bir anlamda dilini ortaya koymaktadır.*⁵¹

Dili, onu konuşanların kültürel arka-planından ve değerlerinden tamamen ayırmak imkânsızdır. Bu değerleri biraz olsun anlamadan, kelimelerin kullanıldığı kültürdeki anlamlarını belirlemek imkansız gibidir. Bir zamanlar Araplar, bugünkünden çok fazla olarak çöl hayatı ve develerle içli-dışlı bulunuyorlardı. Devenin ve çölün değişik durumlarını belirtmek için yüzlerce kelimenin bu ortamda kullanılmış olması bunun ebedi böyle gitmesini gerektirmez. Çölün ve devenin hayat içindeki görevi ve işlevi azaldıkça, bu zengin kelime

⁴⁴ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 41; adlandırma ve yorumları hakkında geniş bilgi için bkz. İlhan Başgöz, “İnsan Adları ve Toplum” *Türk Dili*, 1979 No: 294, s. 164-170; Sedat Veyis örnek, “Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma” *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı*, Ank 1975, s. 101-112.

⁴⁵ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 46.

⁴⁶ Wittgenstein, *age*, s. 47.

⁴⁷ Wittgenstein, *age*, s. 159.

⁴⁸ Hulusi Kılıç, “Arapça’nın Din Bilimleri Araştırmalarındaki Rolü”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, 27-30 Haziran 1989, Samsun, s. 304.

⁴⁹ Karl R. Popper, *Tarihselliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan, İst 1998, s. 138.

⁵⁰ Krş. Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhunu*, 3. B, Hareket, İst 1974, s. 158.

⁵¹ Bkz. Bedia Akarsu, “Wilhelm von Humboldt’ta Dil-Kültür Bağlantısı”, İst 1955, Dil ve Kültür başlıkları.

hazinesi de en azından günlük hayatta zayıflayacaktır. Bunun yerine teknolojik gelişmelerin, yeni buluşların ve yeniliklerin mevcut olduğu yerlerde, kelime dağarcığı daha çok bu gelişmeleri yansıtacaktır.⁵² Buna bağlı olarak da, ilaç, müzik, eğlence, şehir hayatı, giyim-kuşamla ilgili yeni kelimeler revaçta olacaktır.

Dilin ifade gücü de, milletin kültür seviyesi ile doğru orantılıdır. Bunun içindir ki, bilimin kavramları da kuramları da nihayetinde tabii lisan içinde yer alan kavramlara dayanmak durumundadır. Burada ünlü fizik kuramcısı Heisenberg'in, "dünyayı ne şekilde tasvir edersek edelim –olgular, olaylar, bağıntılar, vs.- sonunda bunları bir kavramlar örgüsü ile tasvir etmek zorunda olduğumuzu ifade eder" cümlesinin altını çizmekte yarar vardır. Kitabının 10. Bölümünde fizikte lisan ve gerçeklik konusunu elen alan Heisenberg, yeni fizikle gelen durumun, yani yeni kuantum mekaniğinin sonuçlarının ifadesinde mevcut matematiksel lisanın yetersiz kaldığına işaret ederken der ki: "Bu, aynı zamanda belki şu anlama gelmektedir: Yeni durum hakkında konuşabileceğimiz doğru bir lisanı henüz bulmuş değiliz." Bunun yanında fizikçilerin birçok hesaplamayı yapmalarına imkan veren matematiğin dili ile gündelik lisan arasında geçişin sağlanmasının fizikçilerin vazifesi

⁵² Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 56, 57. Porzig, Batıda meydana gelen teknolojik gelişmelerde kullanılan yeni kelimelerin kök olarak hiçbir Batı dilinden alınmadığını, çoğu zaman ya Latince'ye ya da kısaltmalara dayandığını şöyle açıklamaktadır: Özellikle içinde yaşadığımız çağda, bilim ve teknoloji ile ilgili kavramlar, buna bağlı olarak gelişen demir/çelik, motor, araba, tren, uçak, telefon, telgraf, tıp, fotoğrafçılık, sinema, bilgisayar ve benzeri sahalarda binlerce yeni kelime türetilmiştir. Bir dil topluluğu, yeni nesnelere ve olaylar için isim bulma ihtiyacını gidermede kendine özgü bir metot kullanmaktadır. Bu metot, konuya komşu eski alanlardan, yeni alana kelimeler aktarmaktadır. Bu her zaman bilinçli ve planlı olarak yapılmamakta, yeni kelimeler, adeta kendiliklerin gelmektedir. Bu nedenle, çoğu kere aynı konuda çok sayıda kelime ortaya çıkıp bir süre kullanılmakta, daha sonra dil topluluğun zevki veya keyfi, bunların arasından birini seçmektedir. Burada dil topluluğu, sözgelimi Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca, 19 ve 20. yy.ın elektrik, telgraf, telefon, fotoğraf, otomobilden atom reaktörüne kadar pek çok icadı ve keşfi bu yolla isimlendirmiştir. Bu kelimeler aslında söz konusu dillere de yabancı kelimelerdir; Yunan ve Latin dillerinin malzemesiyle oluşturulmuşlardır. Ancak bu dillerde yaşamış Yunanca ve Latince kelimeler değildirler. Yeni türetilmişlerdir ve bu iş için o eski dillerin kelime hazinesi –benzetmek gerekirse- sadece taş ocağı vazifesini görmüştür. Bu kelimeler oluşturulurken, Yunan ve Latin kelime yapısı kuralları da pek umursanmamıştır. Bütün icatlarımızın bilimsel bir temeli vardır. İcatları yapanlar sadece teknisyen değil, bilim adamlarıdır ve bilim adamı olmak isterler. Bilim ise, milletlerarası bir şeydir; dili de, eskiden beri, daha çok erken dönemlerde Yunanca'dan büyük ölçüde malzeme almış olan Latince'dir. Öte yandan tekniğin ürünlerinin bütün ülkelerde revaç olması gerekmektedir. Bu alanlarda isim verenler, verdikleri isimlerle iki maksat güdüyorlardı: Hem ürünlerinin bilimsel nitelik taşıdığını vurgulamak, hem de bütün Avrupa ve Amerika ülkelerinde herkesin kendilerini anlamasını sağlamak. Bu yüzden Yunanca ve Latince'ye sarıldılar; onların bunu yapmış ve yapmaya mecbur kalmış olmaları, Avrupa kültür birliğinin ortak antik mirasa ne derece dayandığını göstermektedir. Özellikle tekniğin ve fen bilimlerinin, çoğu kere haksız davrandıkları antik kültüre bu şekilde saygı sunması hoş olmaktadır. Fakat onların özellikle antik dillere yönelmelerinin pratik bir sebebi vardı. Verdikleri isimlerin, icadın mahiyetini mümkün olduğunca tam olarak anlatması, bunun yanında da kullanışlı olması gerekiyordu; yani isim mümkünse tek bir kelimedenden, fakat çok şey ifade eden bir kelimedenden ibaret olmalıydı. Bu iki görevin çözümü birleşik kelimeyi zorunlu kılıyordu. Fakat icatlar döneminde Batı kültürünün önde giden dili olan Fransızca'nın, birleşik kelime oluşturma kudreti sınırlıdır. Bu yüzden, antik dillere, özellikle de, kelime yapımında çok daha büyük imkanlara sahip olan Yunanca'ya yönelindi. Vaktiyle, Latince bile, başlangıçta birleşik kelime yapma bakımından sınırlı kudretini Yunanca'yı örnek alıp genişletmiş, edebiyat ve bilim dilinde de bunun faydasını görmüştü. Bizim teknik dilimizdeki Latince unsurların garip bir şekilde Latince'nin özelliklerine uygun olmayan bir işlem görmelerinin sebebi bununla açıklanabilir: Latince'de kelimeler, Yunanca tarzında birleştirilmektedir. Fransızca malzeme ile bile aynı şey yapılmaktadır. Ancak Avrupa ülkelerinin dilleri, bu "antik biçime yaklaşan" kelimeleri, alışık olmadıkları kadar çok heceli olmaları dolayısıyla, tabii ki tamamen hazmedemiyorlardı. Çareyi kısaltmalarda buldular. (Böylece, velosiped: *vélo*; bicycle: *bil*, perambulator: *pram*, otomobil ise *oto* oldu) Bu arada nesnelere açık isimleri kayboldu, adlar birer etiket halini aldı. Fakat Avrupa dillerindeki kelimelerin genel olarak karakterleri zaten budur. Ayrıca, yapmacı Yunanca-Latince karma dilindeki kelimelerin gerçek anlamını pek az kişi biliyordu. Anlamı bilmek ise, hangi şeyin kastedildiğini bilince, hiç de gerekli değildi. Bu tarz isimlendirme, Avrupa tekniğinin gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır ve sadece Avrupa'nın antik kültür karşısındaki durumu dikkate alınca kavranabilir. Porzig, *Dil Denen Mucize*, s. 30, 33-37.

olduğunu da belirtir: “Fizikçi, kendi çıkardığı sonuçları fizikçi olmayan kişilere de anlatmak zorundadır; aksi halde herkesin anlayacağı tabii lisanında bazı açıklamalar verilmediği takdirde, bu insanları ikna etmek mümkün olmaz.”⁵³ Heisenberg, tabii lisanın, kavramları ne kadar muğlak olursa olsun, bilginin gelişmesinde, matematik lisanının kesinlik ifade eden kavramlarından daha önemli rol oynadığını söylemektedir.⁵⁴

Dilin görevleri, Searle’ün *söz edimi* teorisinden bağımsız olarak düşünüldüğünde, dilin yerine getirmek durumunda olduğu fonksiyonlarla belirginlik kazanır ve herhangi bir düşüncenin ya da niyetin açığa vurulması, dolayısıyla bir zihinden başka bir zihne aktarılması amacına hizmet eden bir işaretler sistemi ile sınırlandırılmaları gerekir. Bu bağlamda dilin en temel görevi, birlikte yaşayabilmenin ön koşulu olarak, *bildirişme* ve *haberleşmeyi* sağlamaktır. Bir topluluğu, toplum olarak sayabilmek için aralarında bu bildirişmenin olması zorunludur.⁵⁵ Buna göre dil yardımıyla inanç, düşünce, tasarı, dilek ve isteklerimizi ya da bizim dışımızda meydana bir olayı başkalarına ilettiğimiz/bildirdiğimiz gibi, bazı duygularımızı da açığa vurur; belli isteklerimizin yerine getirilmesini de sağlar. Bu çerçevede *bildirme* tartışmasız dilin görevleri arasında yer alacaktır. *Bildirme görevi*, dilin inanç, tahmin ya da bilgilerimizi iletmek amacıyla kullanılmasından oluşur. Bu, aynı zamanda, dilin temel görevi olduğundan doğru veya yanlış değerini alabilen deyimlerle, yani önermelerle gerçekleşir. Dilin bildirme dışında kalan görevleri de vardır. Bunlardan *belirtme görevi*, daha çok ünlemlerin üzerine aldığı, herhangi bir duygusal tepki veya tavrımızı dışa vurma işlevini betimler. Buna karşılık, dilin en çok emir kiplerinden cümlelerle insan davranışlarını etkilemek amacıyla kullanılması gibi bir işlevi vardır ki, buna *yaptırma görevi* denebilir. Dilin, bunun yanı sıra, “hayırlı işler!”, “durumlar nasıl?”, “rica ederim” gibi deyimlerle insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri başlatmaya kolaylaştırmaya, yerine göre güçlendirme ya da yüreklendirmeye yarayan görevine ise *törensel görevi* adı verilir. Öte yandan dilin, söz vermek, yemin etmek, kabul etmek, onaylamak, gibi deyimlerle ifade edilen ve dil aracılığıyla başkalarına herhangi bir isteğimizi yaptırmaya çalıştığımız görevine *dilin eylemsel görevi* adı verilir.

Dilde gelişim ve değişimden söz etmek çoğu zaman mümkün görülmemiştir. Ama bu istisnasız bir kaide olarak değil, bir gözlem olarak algılanmalıdır. Aslında bir dilin çok uzun seneler varlığını ve temel özelliklerini koruması mümkündür. Ama tarih süreci içinde, dile şu veya bu şekilde birtakım müdahalelerin yapıldığı ve bunların olumlu ya da olumsuz anlamda dili etkilediği de herhalde kabul edilmelidir. Toplumun diline en çok müdahale edenler arasında siyasiler, filozoflar ve edipleri göstermek pek yanlış olmaz. Özellikle bunların kimi ideolojik kamplara mensup olanları dile kendi hedefleri doğrultusunda yön vermeyi bir görev anlayışı içinde ele almışlar ve olumlu ya da olumsuz bir iz bırakmışlardır.

Dil Çeşitleri

Dil çeşitleri kavramı, pek çok alanda kullanılan mesleki ve sosyal gruplar arasındaki iletişimi sağlayan özel dilleri kapsadığı gibi, değişik varlıklar arasında mevcut olduğu varsayılan dilleri de içermektedir. Bunların büyük bir kısmı insanla ilgili de olsa, onun dışında kalan, insan tarafından yorumlanmış olmaktan başka onunla herhangi bir bağı bulunmayan dilleri de kapsamaktadır.

Dil çeşitleri bağlamında öncelikle akla gelen, insanın duygu ve düşüncesinin en çok kendisiyle bütünleştiği *ana dil*dir. Bu nedenle o, bütün insanlar için özel bir yere sahiptir: insanın hayatında ilk olarak öğrendiği dil, kendi *ana dil*dir. Dilin insan için başardığı veya

⁵³ Heisenberg, 1975, s, 145-146.

⁵⁴ Heisenberg, 1975, s, 171. Ayrıca bkz. Şakir Kocabaş, “Batı Bilim Anlayışında Gerçeklik Meselesi”, *Dîvân / İlmî Araştırmalar*, yıl 5, sayı 8 (2000/1, İst tarihsiz), s, 48-49.

⁵⁵ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s, 42.

insanın dil yardımıyla başardığı her şeyi, insan önce bu tek dilde öğrenmiştir. İnsanı konuşan bir varlık yapan da bu ana dilidir ve onun etkisi insanların tamamına yakınında hayat boyunca devam eder.⁵⁶ Öte yandan insanın kendini anlatmada kullandığı/kullanabileceği ifade tarzları da dil diye tanımlanabilmektedir. Sözelimi, özellikle şairler tarafından önemsenen ve çokça üzerinde durulan *gözlerin dilinden*, yanı sıra, özellikle son zamanlarda gündeme getirilen ve özel bir araştırma alanı olarak ele alınan bir *vücut dilinden* de söz edilebilmekte⁵⁷ ve bunun yanında yakın zamanlarda *beden dili* de ayrı bir branş olarak varlığını hissettirmeye başlamış bulunmaktadır.⁵⁸ Ayrıca, aralarında ifade tarzı, zaman ve zemini paylaş(ıp paylaşma)ma, boşlukları doldur(up doldurma)ma gibi pek çok alanda birbirinden ayrılan genel birer kategori olarak *yazı dili* ile *hitap/konuşma dilinin*⁵⁹ varlığına işaret etmekte yarar vardır.

Öte yandan, çağımızda gelişen ve yaygınlık kazanan bilgisayar alanında kimi dil çeşitleri ortaya çıkmış ve bilgisayar teknolojisi alanında kullanılır hale gelmiştir. Sözelimi: bilgisayar tarafından gerçekleştirildiği sırada programın anlatıldığı dile *gerçekleştirme dili* adı verilmektedir; otomatik hesaplarda çeşitli yargılama dönemlerinin tasvire uyarlanan kaynak diline *işlem dili* adı verilmektedir. Bilindiği gibi, buradaki *kaynak dili* ifadesi, program yazılırken kullanılan dil anlamını taşımaktadır. Bunların yanında, bilgisayarın hafıza ünitesine yardımcı şifrelerin makinelere yönetilen emirler, makro emirler, yalancı emirler, veriler ve madde şifrelerini aktarırken kullanılan dile de *sembollü dil* adı verilmektedir. Öte yandan dinler söz konusu olduğunda bir ibadet dili gündeme gelmektedir. Nitekim, Hıristiyanlıkta da buna benzer bir anlayış egemendir. Sözelimi onlarda resmi kabul edilmiş bir *Kilise dili* vardır. Buna göre, Hıristiyan kiliselerinde geçerli sayılan diller sınırlandırılmıştır. Bunlar Latince (Batı Kilisesi'nin dili) Yunanca (Doğu Kilisesi'nin dili) Süryanice, Kıptice, Ermenice, ve Habeşçe'dir. Hırvatça, Gürcüce, Rumence, Arapça da bunlara ilave edilmiştir. Buna bağlı olarak Papa Pius X, 22 kasım 1903 tarihli genelgesiyle, kiliselerde halk dillerinin kullanılmasını yasaklamıştır.⁶⁰ Roma Kilisesi de, II. Vatikan konsilinden itibaren halk dili karşısında gerilese de, Papa Paulus VI, 27 eylül 1966 tarihli kararıyla baş ayinlerde ve bazı koro dualarında o güne kadar devam etmiş olan Latince'nin korunmasını istemiştir.⁶¹ Bunun yanında din dilinin derûnî boyutu ile ilgilenenler de az değildir: sözelimi, gençlik yıllarında zevkperest bir hayat yaşayan Aziz Augustine (354-430), inancını değiştirip dine dönünce bunların hepsini terk etmekle beraber, güzel bir hitabet sanatıyla bedeni savunmuş durmuştur. Somut şekiller vasıtasıyla duyuların, görülmez yüce şeklin güzelliğine, dolayısıyla Tanrının

⁵⁶ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize II*, s. 6-7.

⁵⁷ Bkz. Necip Üçok, *Genel Dilbilim*, Ank 1947, s. 2. İnsanın pratik hayatı üzerinde çalışan kimi araştırmacılar tarafından ortaya konan tespitlere göre, insanın kendi duygularını ve düşüncelerini ifade edişinde kullandığı iletişime etki eden faktörlerin ağırlık/etki dereceleri şöyledir: % 10 sözcükler, % 30 konuşma tarzı ve % 60 vücut dili. Bkz. Oğuz Saygın, *Kişisel Değişim Stratejileri*, İst 1999, s. 84, 92; Albert Mahrabian, mesajı ileten şeyin gerçekten ne olduğunu tespit etmek amacıyla yaptığı araştırmada şu sonuca ulaşmıştır: Söz % 7, Ses tonu % 38, Görüntü: % 55. Judi James, *Beden Dili / Olumlu İmaj Oluşturma*, çev. Murat Sağlam, Alfa Y. İst 1999, s. 16.

⁵⁸ Beden dili konusunda iyi ve gelişmiş bir çalışma için bkz. Zuhul Baltaş-Acar Baltaş, *Beden Dili/İletişim Becerilerimizin Anahtarı Sessiz Dilimiz*, 23. baskı, Remzi Kit., İst 2000. Özellikle şu konulara bakılmalıdır: jest ve mimikler, s. 37-44; yüz ifadeleri, s. 45-52; eller, kollar ve parmaklar, s. 53-112; insanlar-arası ilişkilerde mesafe ve bedensel temas, s. 113-128; cinsel sinyaller ve ilgi işaretleri, s. 129-140; yalan, samimiyetsizlik, şüphe ve tereddüt, s. 141-146; statü sembolleri, s. 147-155; çevrede olumlu izlenim yaratacak beden dili özellikleri, s. 157-163.

⁵⁹ Bkz. Sabahat Kara, *agm*, s. 212. "Dil, söz dili, yazı dili diye ikiye ayrılır. dilbilim açısından temel olan söz dilidir. Yazı dili, söz dilini yetersiz, eksik yansıtır."

⁶⁰ Bkz. *Meydan-Larousse*, III, s. 689.

⁶¹ Bkz. *Meydan-Larousse*, III, s. 690.

kendisine açılan birer kapı olduğunu söylemiştir.⁶² Aziz Bonaventura (1221-1274) *kâinâtı, Tanrının dili ve azizleri de Tanrı dilinin güçlü şairleri* saymıştır.⁶³

Bu bakış açısı dikkatimizi, tabiatın, çiçekler ve hayvanların da kendilerine mahsus bir dillerinin olduğu noktasına çekecektir. Ama bu dil, hiç şüphesiz, insan diliyle ölçülemeyecek kadar basit ve aynı zaman da ilkeldir; yani ortaya çıktıkları günden bu yana yaptıkları işlevin aynısını yapmakta ama ataların bilgi birikimini ve tecrübelerini aktarma gibi bir işlev görmemektedirler. Dilin genel anlamdaki bu tasvirinden, hiç konuşamayan insanların bile bir dillerinin bulunması gerektiği kanısına ulaşılabacaktır. Özellikle günümüzde dilsizlerin de bir dili olduğu artık tartışma götürmez bir olgu niteliği kazanmış bulunmaktadır. Nitekim, Osmanlı Sarayı'nın Enderûn kısmında görev yapan belli sayıdaki dilsizlerin, -en azından Fatih devrinden itibaren- padişah ve devlet adamlarının özel hizmetlerini ve kişiye özel ya da özel konularla ilgili işlerde kullandıkları ve devlet ricali ile özel işaretlerle anlaştıkları belirtilmekte ve onların bunun yanında verilen emirleri, mesajları ve haberleri emin bir şekilde en kısa yoldan ilgili kişi ya da yerlere ulaştırdıkları tespit edilmiş bulunmaktadır.⁶⁴ Buna göre, dilin alanı bir hayli genişlemektedir. Öyle ki, insanın temas kurduğu her şeyle bir iletişim içine girdiği söylenebilir. Yeterince tartışılmamış ve her yönüyle ortaya konmamış dahi olsa, bu yaklaşımın üzerinde düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Şiirlerde veya şiirsel nitelik taşıyan nesirlerde ya da duygusal temaların egemen olduğu metinlerde daha çok kullanılan *çiçeklerin dilini* bir tarafa bıraksak bile, *hayvanların dili* konusunda hala ciddi araştırmalar yapıldığını belirtmeden geçmek olmaz.⁶⁵ Burada tekrar hatırlatılmasında yarar vardır ki, bu tür dillere ancak *sözde dil* bağlamında dil adı verilebilir. Gerçek anlamda dilin işlevini görececek bir sistemin bunlar için söz konusu olmadığı açıktır.

Bunun yanında, bir dilin şemsiyesi altında yer alan, ancak ondan daha dar anlamda kullanılan ve özellikle belli bir alanı ya da çevreyi ilgilendiren, onun geleneğini ve oturmuş ilkelerini kendine has tarzıyla ifade eden sistemleri belirtmek için *kültür dili, edebiyat dili, şiir dili, felsefe dili, hukuk dili ve tıp dili* gibi bir dilin belli çevre ya da meslek gruplarına göre şekil alan türlerinden, öte yandan bunların hiçbirine uymasa da insanların geneli tarafından kullanılan *günlük dil* ya da *halk dilinden* de bahsetmek mümkündür.⁶⁶ Bunların yanında önemli bir alanda kullanılan *din dili*⁶⁷ de özellikle dikkat çekilmesi gereken bir dil çeşidini oluşturmaktadır. Bu bağlamda *ibadet diline* işaret etmek gerekir. Her dinde söz konusu olan bu ilk dönemlerde ana dili ile aynı ya da onunla örtüşen bir dil iken, zamanla ya da dinin değişik toplum ve ülkelere yayılması nedeniyle bazen, din mensuplarının ana dilinden başka bir dil olabilmektedir. Mesela İslam dininde meselenin uzmanı olan bilginler, namaz dilinin Arapça olmasını oy birliği ile savuna gelmişlerdir. Burada temel referans dinin ibadetlerde okunacak olan dualar ile *kutsal metinlerin* dillerinde yer alan bütün unsurların başka bir dile

⁶² Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, s. 125.

⁶³ Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, s. 126.

⁶⁴ Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Harem*, Ank 1985, s. 8, 15, 141; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Ank 1980, III, 211 vd, 442.

⁶⁵ Bu konuda Wenner, 1965-1967; Haldane, 1954; Von Frisck, 1960; Esch, 1960 gibi eserler referans edilmektedir.

⁶⁶ Porzig, **başlıca dil kategorilerini**: *ana dili, ortak dil, özel dil, yüksek dil ve günlük dil* şeklinde ifade eder. Bkz. Walter Porzig, *Dil Denen Mucize II*, çev. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Y. Ank 1990, s. 6-14; daha geniş açıklamalar için ise, aynı yapıt s. 20 vd, 39 vd. 47 vd. 52 vd. 56 vd. Aksan ise, **dil türlerini**: *Anadili, ortak dil, konuşma dili, yazı dili, grup dili, argo ve yapma diller* şeklinde sergilemektedir. Bkz. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 80-92.

⁶⁷ Din Dili'nin Belli-başlı özelliklerinin incelendiği bir çalışma için bkz. Turan Koç, *Din Dili*, Vadi Y., Ank; "Din Dili Olarak Kur'an Dili" 1. Kur'an Hatası Kur'an Sempozyumu, Ank 03-05 Şubat 1995, *Kur'an'ın Aydınlığına Doğru*, Ferc Y., Ank 1995, s. 278-288.

aktarılmasının mümkün olamayacağı düşüncesidir.⁶⁸ bu bağlamda: “Aslında bütün diller [bir bakıma] mecazîdir. Hiçbir söz, gerçekte yaşananı en dolambaçlı bir şekilde telkin veya temsil etmekten öteye gidemez”⁶⁹ kanısının dillerin önemli bir özelliğine işaret ettiği söylenebilir.

Hakiki dil, [16. yüzyılda] şeylerin tıpkı bir aynada olduğu gibi, kendilerine özgü gerçekleri birer birer ilan edecekleri, bağımsız, tekdüze ve düz işaretler bütünü değildir. Bu dil daha çok, ışık geçirmez, esrarlı, kendi üzerine kapalı bir şey; parçalı ve bir noktadan diğerine esrarlı bir kitle olup, dünya figürlerine şurada veya burada karışmakta ve onlara dolanmaktadır: öylesine ki, bunlar burada, herkesin diğer herkese karşı, içerik veya işaret, sır veya belirti rolünü oynayabileceği ve zaten de oynadığı bir işaretler şebekesi meydana getirmektedir. Dil, keyfi bir sistem değildir; dünyaya indirilmiştir ve aynı anda hem şeylerin bizatihi kendilerinin sırlarını sakladıklarından ve bir dil olarak ifşa ettiklerinden, hem de kelimelerin kendilerini insanlara şifreleri çözülecek şeyler olarak sunmalarından ötürü, bu dünyaya aittir. Doğayı tanımak için, açılan, hecelenen ve okunan kitap öğretilmesi, dili dünya cephesinde, bitkilerin, otların, taşların ve hayvanların arasında ikamet etmeye zorlayan çok daha derin başka bir dönüşümün görülebilir tersinden başka bir şey değildir. Dil, benzerlikler ve imzaların büyük dağılımının içinde yer almaktadır. Bunun sonucu olarak, o da doğanın bir şeyi olarak incelenmelidir. Unsurları, tıpkı hayvanlar, bitkiler veya yıldızlar gibi kendi yakınlık veya uyum yasalarına zorunlu kıyaslara sahiptir. Dil, doğanın görülebilir biçimleri ile deruni söylemlerin gizli yakınlıklarının yarı yolundadır. İlk şeffaflığını kaybetmiş olan, parçalanmış, kendine rağmen bölünmüş ve bozulmuş bir doğadır; bir sır onda, ama yüzeyde, söylemek istediğinin işaretlerini taşımaktadır. O, hem görülür ifşa, hem de kendini yükselen bir açıklık içinde yavaş yavaş ihya eden ifşadır. Dil, bizzat Tanrı tarafından insanlara verildiği ilk biçimi altında, şeylerin mutlak kesin ve şeffaf bir işaretiydi, çünkü onlara benziyordu.⁷⁰

Evrensel Dil, aynı anda hem Karakteristik, hem de Bileştirici olarak, eski günlerin düzenini yeniden kurmamaktadır: işaretleri, bir sentaksı, düşünülebilecek her düzenin yerini bulduğu bir grameri icat etmektedir. Evrensel Söyleme gelince, o da kendi sırrının şifresi içinde, her bilginin çözücü anahtarını saklayan tek Metin değildir; o daha çok, zihnin en basit temsillerinden en ince çözümlemelere kadar olan doğal ve gerekli ilerleyişin tanımlanması olanağıdır: bu söylem, kökeninin ona dayattığı tek düzenin içine sokulmuş bir bilgidir. Bütün bilgilerin alanını kat etmekte, ama bunu bir bakıma yer altı bir biçimde yaparak, bu alanın temsilden itibaren olabilirliğini açığa çıkartmakta, doğumunu göstermekte ve doğal, doğrusal ve evrensel bağı belirginleştirmektedir. Bu ortak payda, bütün bilgilerin bu temeli, sürekli bir söylem halinde dışa vurulan bu köken, İdeolojidir, bilginin dolaysız sırasını tüm uzunluğu boyunca ikiye katlayan bir dildir: “insan, doğası gereği hep en yakın ve en baskıcı sonuca yönelmektedir. Tarım, tıp, savaş, uygulamalı siyasetle; sonra şiir ve sanatlarla uğraşmakta ve felsefeyi en son düşünmektedir; ve kendi üzerine geri döndüğünde ve düşünmeye başladığında, yargılama eylemine kurallar koymaktadır, bu mantıktır; söylemlerine kurallar gramer, arzularına koydukları da ahlaktır. Bunları yapınca kendini teorinin zirvesinde hissetmektedir”; ama bütün bu işlemlerin “ortak bir kaynağı”nın olduğunu ve “bütün gerçeklerin bu tek kaynağının kendi entelektüel yeteneklerinin tanınması” olduğunu fark etmektedir.⁷¹

Dilin kökeni

⁶⁸ Bkz. Ebu Hayyan et-Tevhîdî, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 7-8; Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'l-Lugaviyye*, 9. baskı, Beyrut 1393/1973, 248.

⁶⁹ Edman, *Sanat ve İnsan*, s, 75.

⁷⁰ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s, 65-66.

⁷¹ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s, 128.

Dilin nereden geldiği sorusu çok eski bir sorudur. Dilin kökenine yönelik çağdaş bilimsel araştırmalar ve bunlara dayanan düşünceler veya kimi görüşler, genelde ilk insanların günümüzde olduğu gibi konuşamadıkları, sadece çeşitli işaretler kullanarak anlaşabildikleri teorisine⁷² dayanmakta ve bunun başlıca belgesi olarak da, eski insanların yaşadıklarını varsaydıkları bazı mağaralardaki birtakım işaretler ve resimler gösterilmektedir.⁷³ Halbuki, insanların ses tellerinde tarih boyunca herhangi bir gelişme olmadığını, konuşma için gereken organların eski insanlarda da mevcut olduğunu gösteren birçok belge bulunmaktadır. İnsanların atasının bir olduğu ve bütün insanların aynı atadan geldikleri genelde kabul gören söz götürmez bir kaide hükmündedir. Buna bağlı olarak günümüzde yaşayan diller, bilinen eski dillerle karşılaştırıldığında, dünya dillerinin, az sayıda birtakım eski ana dillerin farklılaşarak dallanmasından meydana geldiği de anlaşılmaktadır.⁷⁴ Buradan hareketle, eski bir ana dilden dallanan diller arasında bir akrabalık bulunduğu söylenebilmektedir.⁷⁵ Çok farklı ve uzak coğrafyalarda yaşayan diller arasında bile gözlemlenen ses benzeşmeleri,⁷⁶ benzer kelimeler⁷⁷ gibi temel unsurlar, [inanç sistemleri ve insanın evrende varoluşuna ilişkin dünya görüşlerine atıf yapılmadığı takdirde bile] bize dünyada yaşayan dillerin esas olarak aynı kaynaktan geldiğini gösterir⁷⁸ gibidir.

İnsanın duyu organları, onun muhayyile, müfekkire güçleri ve belleği için veri toplayan işçiler konumundadır. Bu veriler belli merkezlerde toplanıp gereken işlemlerden geçtikten sonra beyinde bir merkeze ulaşır ve *dil* onları kelimelerle ifade etmeye çalışır. Dil devre-dışı kaldığında bu verilerin tamamı muattal vaziyette kalmaktan kurtulamaz.⁷⁹ Condillac, insanların ilk atalarının *doğuştan, düşünme* ve bunu birbirlerine iletme anlamında *konuşma* imkana sahip olduğunu ifade eder: “Adem ile Havva, ruhlarındaki ameliyelerin faaliyetini deneye borçlu değillerdi; Tanrı kendilerini yaratınca, olağanüstü bir yardım sayesinde düşünmek ve düşündüklerini de birbirlerine anlatmak durumundaydılar.”⁸⁰ Bunun yanında Tufandan sonra biri erkek ötekisi dişi olan iki çocuğun, hiçbir işareti kullanmasını öğrenmeden önce, çöllerde yollarını şaşırılmış bulduklarını farz ederek kendi aralarında nasıl bir iletişim içinde olabileceklerini tahmin etmeye çalışır. Ancak bu varsayımında Warburthon tarafından *Hiyeroglifler Üzerinde Deneme* adlı eserinden ilham aldığı açıkça ifade eder: “Yalnız eşyanın mahiyeti göz önünde tutularak ve daha güvendirici bir rehber olan vahiyden ayrı olarak hüküm verilecek olursa ilk insanların, karşılıklı olarak besinlerini sağlamak için bir araya gelip dayanışmaya kadar sadece birtakım müphem ve belirsiz sesler çıkararak

⁷² Bu konuda dine dayalı bilgileri hesaba katan bir teori için bkz. Warburthon, *Essais Sur Les Hiéroglyphes*, s. 8-9; Bunu tenkit eden ve filozofça sorunu çözmeyi deneyen bir teori için bkz. E. B. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, Çev. Miraç Katırcıoğlu, MEB, İst 1992, s. 200, 201-211, 280 vdd.

⁷³ *Dillerin köken birliğine* ilişkin geniş çaplı açıklamalar ve konuyla ilgili farklı görüşlerin önemli bir yorumu için bkz. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 65 vd., 134-137.

⁷⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türk Grameri*, Ank 1959, s. 11; bu konuda geniş bir açıklama ve etraflı bir yorum için bkz. Adam Kuper, *İlkel Toplumun İcadı/Bir İllüzyonun Dönüşümleri*, Çev. İsmail Türkmen, İnsan Y., İst 1995, s. 62-67.

⁷⁵ Dillerin kökenini araştıran bilim adamlarının ortaya koyduklarına göre bugün diller, Hint-Avrupa, Sami, Bantu, Çin-Tibet ve Ural-Altay dil ailelerine ayrılmaktadır. Richard Fester Koordinatörlüğünde 30 bilim adamı tarafından 25 yılda tamamlanan bir inceleme ve araştırma, elimize ulaşan ilk yazılı metinlerden önceki devirlerde adı geçen bu dil ailelerinin de daha büyük şemsiyeler halinde bulunan dillerden ya da sadece bir dilden türedikleri ihtimalini desteklemiştir. Bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 134-137.

⁷⁶ Osman Öztürk, *Arapça ve Diğer Lisanlar*, İst 1990, s. 46-47.

⁷⁷ Sami Ali Dilemre, *Genel Dil Bilgisi/İkinci Kitap*, Ank 1942, s. 35.

⁷⁸ Dillerin baştaki birliği hakkında etraflı açıklama ve yorum için bkz. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 67 vd, 70

⁷⁹ Bkz. Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri 'l-Kur'ân*, Mısır 1350, I, 54-55.

⁸⁰ Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı*, s. 200.

hayvanlar gibi mağaralarda ve ormanlarda yaşamış ve yaşadıkdan sonra derece derece, aralarında kararlaştırdıkları işaretler veyahut alametler vasıtasıyla seçkin sesler çıkarmaya muvaffak oldukları; bundan maksatları da, konuşan kimsenin başkalarına anlatmak ihtiyacında bulunduğu fikirleri ifade edebilmek olduğu hakkında Sicilyalı Diodore ile Vitruve'un kanaatini kabul etmeye temayül edilirdi: türlü dillere yol açmış bulunan şey de işte budur; zira herkes, dilin hiç de doğuştan olmadığı konusunda aynı fikirdedir. Dilin bu kaynağı o kadar tabiata uygundur ki, bir kilise ulusu (Grég Niss) ve Oratoire vaizi Richard Simon, her ikisi de, bu kaynağı tutundurup yerleştirmeye çalıştılar; fakat bu konuda daha iyi bilgi edinebilirlerdi: zira Kutlu Kitab'a bakılırsa, dilin bambaşka bir kaynağı olmuş bulunması kadar hiçbir şey apaçık değildir. Bu kitap bize, Tanrının, ilk insana aynı zamanda konuşmasını da öğretmiş olduğundan şüphe etmeye cevaz vermez. (...) Her ne kadar Tanrı dili insanlara öğretmişse de, yine de, bu dilin şimdi insanlara gerekli olan zaruretlerden ileri gitmiş olduğunu ve kendiliğinden insanı yetkinleştirip zenginleştirmek kabiliyetinde bulunmuş olmadığını farz ve tahmin eylemek akla uygun bir şey olmazdı. Böylece ilk dil, zaruri olarak kısır ve dar idi." Bu yoruma tamamıyla katılan Condillac, Çocuklar örneğini, *bir şeyin olağanüstü yollarla meydana geldiğini* söylemenin filozoflar için yeterli olmadığına inanması nedeniyle kaydettiğini belirtmekle ve onların [vahye dayanmaksızın] aslında sorunu çözmüş olabilmeleri için *bu şeyin tabiat vasıtasıyla nasıl meydana gelmiş olduğunu açıklamak* zorunda olduklarını belirtmektedir.⁸¹

Herder (J. G. von 1744-1803), *Dilin Kaynağında* "dil, insanın düşünce ve bilincidir" kanısına varmış; buna bağlı olarak, dilin, kişinin kendisinden kaynaklandığını, hiç kimseyi görmeyen bir insanın bile kendi kendine bir dil bulabileceğini ileri sürmüştür. Onunla aynı çağda yaşamış olan George Hamann (1730-1788) ise, Herder'in bu yaklaşımına karşı çıkmış ve insanın kendi kendine dili icat edemeyeceğini, bunda Tanrısal bir ilhamın rol oynadığını savunmuştur. Ömrünün son 18 senesini sırf dile adanmış ve yaptığı derin ve kapsamlı çalışmalarla ilk dil felsefesi filozofu kabul edilen W. von Humboldt (1767-1835) da bu konuda "Uluslar dili nasıl meydana getirdiklerini bilmeksizin kullanırlar. Dil, insanlara, parça parça değil, toptan verilmiştir" sözleriyle onu desteklemiştir.⁸²

Noam Chomsky'nin dil anlayışının temelinde de bu yaklaşıma yakın bir görüşün bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun dil görüşünün temelinde, insanın sentaktik bir hayvan olduğu kanısı yer almaktadır. Chomsky tarafından benimsenen bu sentaktik anlam teorisine göre, dilin özü sözdiziminden meydana gelir. Bu anlayış, dilin özünün söz dizimi olduğunu söylerken sentaks formunun insanda programlı olarak bulunduğunu ve dolayısıyla dil felsefesinin inceleme alanının bununla sınırlanması gerektiğini ifade eder.⁸³ Bu da, pek tabii olarak onun, dilin en azından *kök* kısmının insanüstü bir kaynaktan geldiğini kabul ettiği anlamına gelmektedir.

Anlama, anlamı taşıma ve onu başkalarına ifade etme yeteneğinin yanında özünün verilmişinden sonra dilin gelişmiş halde ortaya çıkışı ise, başka bir konudur. Bu konuda söylenebilecekler de şu şekilde özetlenebilir: *Dilin ortaya çıkışının* başlıca sebeplerinden biri hiç şüphesiz iletişim ihtiyacıdır. Bu da *birlikte yaşamaktan* kaynaklanmaktadır. Eğer sözü edilen **çocuklar** ayrı yerlerde yaşamış olsalardı, büyük ihtimalle, ruhlarındaki ameliyelerin faaliyeti, kavrayış, biliş, dikkat, anımsama ve muhayyile faaliyetinde herhangi bir gelişme olmayacaktı. Onlar, birlikte olmak sayesinde, hissettiklerini başlarını, kollarını ve gövdelerini hareket ettirmek suretiyle birbirlerine iletme imkanına kavuşmuşlardır. Böylece *yalnız içgüdü* ile birbirine yardım eder ve birbirlerinden yardım ister konuma gelmişlerdir.⁸⁴ Condillac,

⁸¹ Bkz. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı*, s, 200-201.

⁸² Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi I*, s, 320.

⁸³ Cevizci, *Paradigma*, s, 254.

⁸⁴ Bkz. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı*, s, 202-203.

bundan sonraki açıklamalarını hissi hareketlerin dansa, dansın işaretlere, işaretlerin de seslere veya hecelere dönüşmesi sürecinin izahına ayırmakta ve bunda da Warburton'un açıklamalarına dayanmaktadır.⁸⁵ Daha sonraki başka bir başlık altında ise, kelimelerin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır.⁸⁶ Burada Condillac, dilin kaynağı konusunda birbirinin devamı olan iki aşamalı bir sürecin söz konusu olduğunu varsaymaktadır. O, dili, ilk aşamada verilmiş bir olgu, ikinci aşamada ise, kazanılmış, çaba sonucu elde edilmiş bir fenomen olarak betimlemektedir. Bu görüşte bir parça zorlamanın yer aldığı doğru olmakla beraber, dilin kaynağı konusunda söylenebilecekleri özetlemesi açısından bir önemi olduğu göz ardı edilmemelidir.

Dil-Toplum İlişkisi

İnsanın bir anda bütün boyutlarını düşünemeyeceği kadar geniş ve çok yönlü⁸⁷, kimi sırları günümüzde bile henüz çözüme kavuşturulamamış olan gizemli bir niteliğe sahip olan dilin, insan ve toplumdaki ayrı düşünemeyecek olan düşünce, bilim, sanat, teknik gibi pek çok insan ediminin hammaddesini oluşturduğu açıktır.⁸⁸ *Haberleşme ve bildirişme* açısından bakıldığında *dünyadaki bildirişme dizgelerinin en gelişmiş ve en ergininin dil olduğu* gözlenmektedir. İnsanların anlaşabilmelerini ve birlikte yaşamalarını kolaylaştıran en gelişmiş araç, onları topluluktan topluma, toplumdaki ulusa götürecek olan vasıtaların en önemlilerinden biri de dildir. *Bir toplumun pek çok özelliği, hayat felsefesi, dünya görüşü, inanç sistemleri; bilim, teknik ve sanata katkıları, en güzel şekilde, onun dilinde ifadesini bulur. Bir ulusun kültürünü her yönüyle en güzel biçimde yansıtan ayna da; insanın ve uygarlığın en önemli göstergesi de dildir.*⁸⁹ Bilginin ifade edilmesinde önemli bir araç işlevini gören dilin, aslında çok boyutlu ve karmaşık bir semboller sistemi şeklinde tanımlanmış olması da dikkat çekicidir. Buna göre, dili kullanan kişi, maksat ve niyetlerini, düşünce, inanç, duygu ve arzularını, başkalarına, göstergeler yardımıyla iletir.⁹⁰

Dil birliğinin, insan topluluklarının elde ettiği başarılar açısından önemini ve insanlar için sağladığı kazanımları betimleyen pek çok belge elimizde bulunmaktadır.⁹¹ Kavramlar da, dil tarafından üretilmiş bulunan kelimelerden, onların kimi kullanımlarından ortaya çıkar. Bu nedenle, dili yeterince gelişmemiş olan toplumlarda, kavramların gelişmesi beklenemez. Kavramların gelişmediği bir düzlemde ise, düşünce hayatı ortaya çıkmaz. Bilim yolunda atılmış olan ilk adım, her zaman dilden yola çıkılarak atılmıştır. Zira bilimin gelişebilmesi için, dilin, her problemi ve her arayışı ifade edebilecek materyal ve imkana sahip olması gerektiği gibi, bunu güçlü bir biçimde ortaya koyabilmesine de ihtiyaç duyulduğu⁹² açıktır.

Dil, toplumsal bir olgudur ve başkaları için varolan pratik bilinçtir. Bilinçle birlikte varolmuş ve onunla karşılıklı etkileşerek gelişmiştir. Nasıl insan toplumunun dışında insan düşüncesi olamazsa, öylece, insan toplumunun dışında insan dili de olamaz. İnsana özgü bir olgu olan konuşma, insan toplumunun gerçekleşmesiyle başlamış; insanlar öteden beri, birbirlerine bir şeyler söylemek gereği duymuşlardır. Her ihtiyaç kendi organını [organını] nasıl yaratırsa, söyleme ihtiyacı da dili [öyle] ortaya koymuştur.⁹³

⁸⁵ Bkz. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı*, s, 204-212.

⁸⁶ Bkz. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı*, s, 280-287 vdd.

⁸⁷ Değişik açılardan bakıldığında farklı nitelikleri daha derin biçimde ortaya çıkan.

⁸⁸ Bkz. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s, 11.

⁸⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s, 13.

⁹⁰ Arda Denk, *Anlamın Kökenleri*, İst 1984; Cevizci, *Paradigma*, s, 253.

⁹¹ Bunun çarpıcı bir betimlenmesi için bkz. *Kitab-ı Mukaddes* (İst 1974), Musa'nın Birinci Kitabı, bap:11/1-9

⁹² Reşat Rahmeti Arat, "Dil Meseleleri Ve Türk Dili", *Türk Dili İçin I*, Türk Kült. Araşt. Enst Y. Ank 1966, s. 87.

⁹³ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, s, 319.

İnsanların ve/veya toplumların dünya görüşleri de bir ölçüye kadar dilin kalıbına girmektedir. Dilin kalıpları bu bakış açısını da etki etmektedir. “Dil, insanın evrene bakışını, onu bütün ve parçalar olarak algılama biçimini belirlemede, en azından bunun için önemli katkıda bulunmaktadır.”⁹⁴ Bu bağlamda Alman düşünürü Herder’in, dilbilim sahasında epey dikkat çeken görüşlerini özet olarak gözden geçirmek gerekir: *Her millet, düşündüğü gibi konuşur, konuştuğu gibi düşünür. Yani sıra her millet kendi dilinde doğrularıyla yanlışlarıyla yaşadıkları tecrübeleri depolar ve bunları sonraki kuşaklara dil vasıtasıyla aktarır.* Geçmişin deneyimleri, ya da bunların belli bir kısmı, gelecek kuşakların evrene bakış açılarını belirlemede yardımcı bir unsur olur; doğruyu, iyiyi ve güzel olanı görmelerini sağlar. *İnsan bilgisinin sahipleri olan gerçek, estetik ve fazilet en az millî dil kadar millî ilahlar haline gelmişlerdir.* Buna göre bizim gerçeği kavrayışımız, estetiği hissedişimiz ve fazilete sarılışımız ancak kendi dilimizin bize gösterdiği anlayış, hissediş ve fazilete sarılma şekliyle gerçekleşebilir. Demek ki dil, ne sırf bir araç, ne de sırf bir içeriktir; aksine o, bilginin kendisine göre şekil aldığı bir *kalıp* gibidir. Özet olarak dil: *her türlü insanî bilginin sınırlarını belirleyen ve onun için belli bir alan tayin eden bir olgudur.*⁹⁵ Bir toplumun dili ve onun evrene bakış açısı arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmalar da Herder’in bu tespitini destekler mahiyettedir.

Dilin toplum içinde yüklendiği fonksiyonlar incelendiğinde bunların temelde iki alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bütün toplumlarda iki ayrı işlevi bulunan dilin birinci işlevi, fertler arasında *iletişimi* sağlamaktır. Bilindiği gibi, her toplumun kendine mahsus değerleri vardır; bunlar o toplumun kişiliğini oluşturur ve ana dilinde anlam kazanırlar. Dilin ikinci işlevi ise, derin düşünce/*tefekür* ile ilgilidir. Bilimsel faaliyet ve bunun dayandığı derin düşünce ancak zengin bir dille ifade edilebilir. Bir toplumun kişiliğine sahip olması, varlığını sürdürmesi, güçlü ve sağlıklı olabilmesi dilinin zenginliğine, gelişmişliğine ve her türlü bilimsel faaliyete elverişli olmasına bağlıdır.⁹⁶ Hayatta, bilimin ve teknolojinin olduğu kadar, düşünce ve duyguların dile getirilebilmesi için gereken zemini dilin oluşturduğu ve o olmadan bunlar gibi daha nice değerli disiplinin işe yaramayacağı unutulmamalıdır.⁹⁷ Bu nedenle Martinet, örgütlenmiş bir düşüncenin ancak dille var olabileceğini belirterek bunun toplumla ilişkisine dikkat çekmiştir.⁹⁸ Leibniz’e göre, *dil zihnin aynasıdır. Zihnin işleyişini en iyi yansıtan şey, dilin öğelerinin doğru olarak çözümlenmesidir.*⁹⁹ Bu da, basit bir parçalara ayırma değil, düzenin mekan içinde derinlemesine olarak ihdas edilmesidir.¹⁰⁰ Dilin temelini kelimeler oluşturur. Kelimeler, kavramlar ve deyimler ne kadar kullanışlı ve açık olursa zihin de o kadar iyi işler. *Eğer bir millet, kendi dilinin kelimelerini ve kavramlarını anlam yönünden netleştirebilir ve onları açık ve anlaşılır hale getirebilirse, artık düşüncenin önündeki engelleri aşmış ve düşünceler yaratma yoluna girmiş demektir.*¹⁰¹

Bacon’da, çoktan bir benzerlik eleştirisi görülmektedir. Şeyler arasındaki düzen ve eşitlik ilişkilerine değil de, zihniyet tipleri ve bunların öznesi olabilecekleri yanılısma biçimlerine ilişkin ampirik bir eleştiri. Bir yanlış anlama doktrini söz konusudur. Bacon, benzerlikleri aşikârlık ve onun kurallarıyla dağıtmamaktadır. Onları, gözlerin önünde

⁹⁴ Muh. Âbid el-Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu/Tekvînu’l-Akli’l-Arabî*, Çev. İbrahim Akbaba, İz Y. İst, s, 104.

⁹⁵ Adam Schaff, *Language et Connaissance, Anthropolos*, Paris 1967, s, 5-6’ dan aktaran el-Cabirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s, 106.

⁹⁶ Bkz. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 292-293, 303, 304 Ve 282; Ayrıca Bkz. Necati Öner, “Dille İlgili Bazı Sorunlarımız” *Türk Dili Dergisi*, 2. Cilt, 423. Sayı (Mart 1987).

⁹⁷ Krş. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 12-13.

⁹⁸ Bkz. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 51-52.

⁹⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s, 20.

¹⁰⁰ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s, 127.

¹⁰¹ Bkz. Bedia Akarsu, *Wilhem Von Humboldt’da Dil ve Kültür Bağlantısı*, İst 1995, s. 31.

kıvılcımlarını çakar, yaklaşıldıkça söner, ama biraz uzakta hemen yeniden oluşur olarak göstermektedir. Bunlar *putlardır*. *Mağara putları*, *tiyatro putları*, şeylerin öğrendiklerimize ve bizi biçimlendiren teorilere benzediklerine inandırırılar; başka putlar da bizi, şeylerin aralarında benzediklerine inandırırılar. “İnsan zihni, şeylerin arasında gerçekte bulunduğundan daha fazla düzen ve benzerlik olduğuna inanmaya doğal olarak eğilimlidir; ve doğa istisnalar ve farklılıklarla doluyken, zihin her yerde uyum, anlaşma ve benzerlik görür. bütün gök cisimlerinin hareketleri arasında tam çemberler çizdiklerine dair inanış buradan kaynaklanmaktadır”: zihnin kendiliğinden yarattığı kurgular olan *kabile putları* da böyledir. Bunlara –sonuç ve bazen de neden- dil karışıklıkları eklenmektedir: tek ve aynı ad, aynı cinsten olmayan şeylere, fark gözetilmeksizin uygulanmaktadır. Bunlar *forum putlarıdır*.¹⁰²

Buna göre dil, insanı ya da toplumu kuşatan bir *atmosfer* gibidir. Ne herhangi bir fert ne toplum ondan tamamen bağımsız bir şekilde hareket edebilir. İnsan kaçınılmaz olarak, onun içinde yaşamak zorundadır ve insan için bütünüyle onun dışında yaşanan bir hayattan söz edilemez. Bu nedenle, dil sayesinde insan ve toplumun gerçek fotoğrafını çekmek mümkündür. Dille ortaya çıkan fotoğraf, yalnız onların fizik yönlerinin tasvir edildiği bir fotoğraf değil, aynı zamanda tarih, coğrafya, düşünce, duygu, kısaca bütün kültürünün betimlendiği bir fotoğraf niteliği taşıyacaktır. Yani bu fotoğraf insanın beden yönünü tasvir ettiği kadar, ruhsal durum ve özelliklerini de gözler önüne serecektir.

Dil-Düşünce İlişkisi

Öteden beri, dil ile düşünce arasında köklü tarihi bir bağından söz edilmiştir. Kimi zaman bu bağın zayıfladığı, ama her defasında ünlü bir düşünürün ya da büyük bir dilcinin bu bağı yeniden yorumladığı dil ve düşünce tarihi araştırmalarından anlaşılmaktadır. Mezopotamya, Mısır, Hint ve Eski Yunan uygarlıkları dönemlerinde olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde İslam Dünyası’nda, onun ardından 17. asırdan itibaren de Avrupa’da bu konuda geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır.¹⁰³

Dil gerçekliği yeniden yaratır. Gerçeklik dil aracılığıyla yeniden yaratılır. Dilbilimci, kendi adına dil olmadan düşüncenin var olmayacağını ve bundan ötürü de dünyaya ilişkin bilginin o bilgiyi aktaran anlatım tarafından belirlendiğini düşünür. Dil dünyayı yeniden yaratır, ancak bunu dünyayı kendi düzenine bağlı kılarak yapar. Dil Yunanlıların ayırımına vardığı gibi, logos’tur; bir başka deyişle, söylem ve us birliktedir.¹⁰⁴ Bu özelliğini de bölümlerinin örgensel bir biçimde düzenlenişiyse, nesnelere ve süreçlerin biçimsel sınıflandırılmasıyla oluşan niteliğine borçludur. Düşünce dilin yapısıyla *biçim* alır. Dil de ulamlar dizgesi içinde aracılık işlevini ortaya koyar.¹⁰⁵ Bir iç konuşma olarak da tanımlanabilecek olan dil olmadan düşüncenin ortaya konması imkânsızdır. “İnsan konuşmaksızın düşünebilir mi?”¹⁰⁶ Ayrıca “dil içinde düşündüğümde, özel ifadelere ek olarak zihnimden geçen *anlamlar* yoktur, düşüncenin aracı dilin kendisidir”¹⁰⁷ tespitleri de göz ardı edilmemelidir. Her düşünce varlığını dille ortaya koymak zorundadır. Bu açıdan Delacroix: *Dilden önce düşünce buğuludur, belirsizdir* tespitiyle bir gerçeğe işaret etmiş olmaktadır.¹⁰⁸ İnsanın düşüncesi, kavramlarını belirlemesi ve onları bir paradigmayı oluşturacak biçimde düzenlemesiyle oluşmaya başlar.

¹⁰² Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 86.

¹⁰³ Eski çağ filozoflarına ilaveten Sibeveyh, Halil, İbn Düreyd gibi Müslüman dil filozofları; Francis Bacon, G. W. Leibniz, J. G. Herder ve Humboldt gibi dil filozofları dil-düşünce ilişkisini ortaya koyan bilim adamları arasında yer almaktadır. Bkz. Aksan, *Her Yönüyle Dil I*, s. 17-21.

¹⁰⁴ Hans-Georg Gadamer, “İnsan ve Dil”, *age*, s. 65.

¹⁰⁵ Benveniste, *Genel Dilbilim Sorunları*, s. 30, 33.

¹⁰⁶ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 155.

¹⁰⁷ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 156.

¹⁰⁸ Bkz. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı Akçağ, Ank 1999, s. 291.

Dil ile düşüncenin karşılıklı etkileşimle birbirlerini geliştirebilmeleri için düşüncenin aydınlık (eşyanın hakikatine tekabül eden), dilin ise, anlaşılır olması (eşyanın hakikatini yansıtıcı) olması gerekir. Dil, ancak anlaşılır olmakla türetilebilir ve ancak türetilebilir olmakla düşünceyi geliştirebilir. Buna bağlı olarak denebilir ki, düşünceyi geliştiremeyen dilin kendisi de gelişemez. İnsanlar sözcükleri dilediklerince yaratamazlar, onları günlük hayatlarında karşılaştıkları olgu, eşya, olay ve fenomenlerden alırlar. Ne dil düşünceden ne de düşünce gerçeklikten koparılabilir. Bu nedenle, idealizmin *sömürü sözcüğünü dilden çıkarırsanız sömürü diye bir şey kalmaz* şeklindeki iddiaları *sömürü sözcüğünü ortaya koyanın sömürü olgusu olduğunu* gerçeğini görmezlikten gelmektedir.

Dil, düşüncenin özdeksel [maddî] yapısıdır ve sözcüklerle varlaşır. Dilsiz hiçbir düşünce varolamaz; insan kendi kendine düşündüğünde bile ancak sözcüklerle düşünebilir. İnsan kendi kendine düşündüğü zaman bile ancak sözcükler, özdeyişler, kavramlar ve diğer ifade biçimleriyle, kısacası, dille düşünebilir. Bu da insan sadece dil sayesinde düşünebilir demektir. Bu açıdan dil ile düşünce arasında çözülmez bir birlik vardır. Dil, bilincin ve düşüncenin araçsız gerçekliğidir. İnsanlar konuşmasaydılar, ortak çabalarını bir araya toplayamaz ve bilgilerini, deneyimlerini koruyarak yeni nesillere aktaramazlardı. En gelişmiş bir hayvan bile yavrusuna hiçbir bilgi vermeden ölür; insanlarsa çocuklarına yirmi milyon yıllık bir bilgi birikimi bırakırlar. Demek ki, insan toplumu tarih süreci içindeki gelişimini mutlak anlamda dile borçludur. İnsan, bilgilerini, tecrübelerini ve hissiyatını kelimeler, sözler ve deyimlerle özetleyerek dünyanın fizik yükünden kurtulmuştur. Bilgi edinebilmek için harcamak zorunda bulunduğu gücü de, süreyi de dili sayesinde elde etmiştir. Yine dili sayesinde, yatay ve dikey olarak zaman ve mekana açılma imkanı elde etmiş, dolayısıyla başkalarının (kendilerinden öncekilerin ve çağdaşlarının) bilgi birikimi ve deneyimlerinden yararlanarak eylemde bulunabilme durumuna gelmiştir. En gelişmiş bir hayvan bile, dilini kullanmadığından, başka bir hayvanı, basit birtakım içgüdüsel alıştırmalar dışında, eğitemez; başkalarını eğitebilen sadece insandır. Bu yüzdendir ki, insan dünyaya çok boyutlu olarak açılabilen bir canlıdır. İnsanların bireysel değerleri dilleri aracılığıyla gittikçe toplumsallaşmıştır. (...) Bütün diller, insanların bilgilerini tespit eder, onları başkalarının faydalanabileceği biçimde kodlar ve yeni nesillere ulaştırırlar. Dil ile düşüncenin karşılıklı etkileşimle birbirlerini geliştirebilmeleri için düşüncenin aydınlık (eşyanın hakikatine tekabül eden), dilin ise, anlaşılır olması (eşyanın hakikatini yansıtıcı) olması gerekir. Dil, ancak anlaşılır olmakla türetilebilir ve ancak türetilebilir olmakla düşünceyi geliştirebilir. Buna bağlı olarak denebilir ki, düşünceyi geliştiremeyen dilin kendisi de gelişemez. İnsanlar sözcükleri dilediklerince yaratamazlar, onları günlük hayatlarında karşılaştıkları olgu, eşya, olay ve fenomenlerden alırlar. Ne dil düşünceden ne de düşünce gerçeklikten koparılabilir. Bu nedenle, idealizmin *sömürü sözcüğünü dilden çıkarırsanız sömürü diye bir şey kalmaz* şeklindeki iddiaları *sömürü sözcüğünü ortaya koyanın sömürü olgusu olduğunu* gerçeğini görmezlikten gelmektedir.¹⁰⁹

Dil felsefesi, Dilbilim/Lengüistik¹¹⁰ ve etnoloji dallarına uzman bir araştırmacı olan Edward Sapir bu konuda şunları ifade etmektedir: *Herhangi bir insan topluluğunun dili, o topluluğun kendisiyle düşündüğü ve konuştuğu dildir. O topluluğun deneyimlerini düzenleyen de dildir. Söz konusu topluluk, sosyal dünyasını ve realitesini de o dil ile oluşturur. Daha*

¹⁰⁹ Bkz. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, s, 319-320.

¹¹⁰ “Dil felsefesi: dilin özü, kökeni, anlamı, yapısı üzerine araştırmalar yapan felsefe dalıdır. Eski çağdan beri devam etmekte olan dil felsefesini kesin olarak kuranlar Hamann, Herder ve W. V. Humboldt olmuştur.” Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, Savaş Y. Ank 1984, s, 41.

*dakik bir ifadeyle: Her dilin kendine özgü bir evren tasavvuru vardır.*¹¹¹ 18. yüzyıldan günümüze kadar yapılmış olan dilbilim araştırmalarında *dil-düşünce ilişkisi* alanında ortaya çıkan eğilimleri ana hatlarıyla özetlemek gerekirse denebilir ki: Herder ve Wilhelm von Humboldt’la birlikte dilbilim araştırmaları sürekli şu tezi dikkate almaya başlamıştır: “*Herhangi bir dil sistemi (sadece kelimeler değil, aynı zamanda gramer ve cümle kuruluşlarıyla bir bütün olarak), bu sistemin içinde yetişenlerin evrene bakış tarzlarını etkilemekte, evreni değerlendirme biçimi üzerinde etkin rol oynamakta ve dolayısıyla düşünce biçimlerinin oluşumunda aktif bir işleve sahip olmaktadır. Bizler konuştuğumuz gibi düşünürüz. Bu da, konuşma gücümüzü belirleyen dil olduğu gibi, düşünce gücümüzü belirleyen de dildir* anlamına gelir.”¹¹² Yani, diller sadece dil işaretleri olan sesler ve kelimelerle birbirinden ayrılmakla kalmaz; kazandırdıkları dünya görüşleri bakımından da farklılık gösterirler. Bu bağlamda Humboldt ve Porzig gibi dil filozofları, *dillerin fertlere farklı dünya görüşleri kazandırdıklarını ve farklı düşünce tarzları verdiklerini* ifade etmişler,¹¹³ buna bağlı olarak, *farklı iki dili konuşanlar, tabiatı algılama yönünden, dilin sağladığı imkânlarla sınırlandırılmış olduklarından birbirinden farklıdır.*¹¹⁴ Başka bir ifadeyle, *her dilin kendine özgü bir düşünme biçimi vardır ve bunlar çoğu zaman birbirine paralel değil, karşıt bir özellik taşımaktadır*¹¹⁵ denebilir. Ancak, *dilimizin veya dil alışkanlıklarımızın düşünme ve hareket tarzlarımızı etkilediği*¹¹⁶ düşüncesi, *insan dili çocukluğunda öğrendiği gibi bırakır ve onun üzerinde hiç düşünmez* gibi bir bağlamda değerlendirildiğinde doğru kabul edilebilir.

Eski Yunan’da felsefeden önce dil vardır. Sorular önce somut şeyler etrafında yoğunlaşmıştır. Çünkü, somut olanın soyutlaştırılabilmesi için dile gereksinim duyulacaktır. Zira dilin bizzat kendisi bir soyutlaştırmadır.¹¹⁷ Her amatör görüşün, doğayı canlandırma eğilimi taşıması; doğa bilimlerinin, doğayı insanlaştırma eğilimini ancak uzun bir evrim sonunda kurtulmuş olması hep bununla ilgilidir. Hem doğayı insanlaştırma eğilimi, hem de her şeyi maddeleştirme eğilimi bir açıdan dile dayanmak durumundadır. Bu nedenle amatörcü yapılan doğa açıklamaları, her şeyi madde ile açıklama eğiliminde olmaktadır. İlk Yunan filozoflarının tümü bu açıdan bir anlamda maddeci bir eğilime sahiptir.¹¹⁸ İlk çalışmalar ve değerlendirmeler dil üzerinde yapılmıştır. Bu sadece bir başlangıç olup orada kalan bir şey değil, doğa/evren, toplum, insan ve adaletle ilgili felsefi ve bilimsel her alanda sürekli kendini ağır biçimde hissettirmiştir. Sözelimi Elea Okulu’nun kurucusu ve baş temsilcisi, öte

¹¹¹ Başta Humboldt, ardından H. Steinthal, E. Cassirer, M. Heidegger, L. Weisberger ve B. L. Whorf bu yaklaşımı savunanların ileri gelenleridir. Bkz. Bumann, “Dil Felsefesi”, s. 533. Ayrıca el-Cabirî, bu görüşü, Adam Schaff, age. s. 67’den aktarmaktadır. Bkz. *Arap Aklının Oluşumu*, s. 106.

¹¹² Adam Schaff, age. s. 292-293’ten aktaran el-Cabirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 106-107.

¹¹³ Bedia Akarsu, *Wilhem Von Humboldt’da Dil ve Kültür Bağlantısı*, İst 1995, s. 56 ve 57; Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 314. Özellikle “Modern Dilbilim, dilin yardımıyla insanın gerçeği nasıl algılayıp yorumladığını ve değerlendirdiğini aramakta, tüm dünya dilleri arasında yapısal, anlamsal ve düşünsel evrensellikler bulmaya çalışmaktadır.” Sabahat Tuna, Aqm, s. 204.

¹¹⁴ Nail Şahin, “ *Dil İle Zihin İşleyişinin Etkileşimi*” *Bilim, Kültür Ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, s. 188.

¹¹⁵ Bkz. Nermi Uygur, *Kültür Kavramı*, s. 46.

¹¹⁶ Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 44.

¹¹⁷ Bizzat **Dil** kelimesinin eski dillerdeki anlamı da bu yaklaşımı desteklemektedir. Sözelimi, **Logos**: [Yun. Legein= söylemek, konuşmak] Yunanca’daki ilk anlamı *söz* iken, sonradan bunun yanında *düşünce, kavram, us, anlam, evren yasası* anlamlarını da almış, Herakleitos’tan beri felsefenin temel kavramlarından biri olmuştur. 1- *Söz, anlamlı söz, sözün anlamı*. 2- mantıksal olarak, *deyiş, kavram*. 3-İnsan ruhunun usla ilgili bölümü. 4-Evren usu, evren yasası. 5- *Tanrı sözü*. (Augustinus’tan itibaren) Her bilgiyi olanaklı kılan *Tanrısal ışık, bilgi kaynağı*. Bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 118. **logos** kavramının bu bağlamdaki bir yorumu için bkz. Gadamer, “İnsan ve Dil”, age, s. 65.

¹¹⁸ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Y. İst 1999, s. 66.

yandan, felsefe tarihinin ilk rasyonalist filozofu olan Parmenides'in (i.ö. 529-540) ünlü yapıtını şiirsel bir dille kaleme almış olması bir tesadüf değildir.¹¹⁹ Aynı okula mensup ve Demokrat Partinin başkanı olarak ülkesinin siyasal hayatında önemli bir rolü üstlenmiş bulunan Empedokles (i.ö. 490-430) de günümüze kadar gelen iki yapıtını şiirsel bir dille yazmağı yeğlemiştir.¹²⁰ Modern atom teorisinin babası sayılan Demokrit (i.ö. 460-371) kendi atom teorisini açıklama sadedinde dilin cümle, kelime ve harf örgüsünü bir misal olarak vermektedir. Nasıl ki, dilde her kelime birtakım harflerin birleşmesinden meydana geliyorsa, nesnelere de atomların birleşmesinden meydana gelirler. Ayrıca nasıl ki, bir kelimedeki harfler şekil ve yer olarak farklı konumlarda bulunabilir ve değişik biçimde dizilebilirlerse, aynı şekilde atomlar da şekil ve durum bakımından birbirinden ayrılabilir ve farklı biçimde dizilebilirler.¹²¹ Bu mantık yürütme, bir açıdan, onun, öncelikle dille ilgilendiğini ve onun tahlil edebilecek derecede gelişmiş bir edebî çevre içinde yetiştiğini göstermektedir. Fritz Mauthner, *eğer Aristo, Yunanca yerine Çince'yi veya Dakota dilini konuşsaydı kategorileri farklı olurdu*; yargısına varmış, Bertrand Russell de, Aristo Felsefesi'nin, dilinin (Yunanca) gerçekliğin üzerine bir yansıması (izdüşümü) olup olmadığını merak etmiş ve yaptığı incelemede şu kanaate ulaşmıştır: "Aristo'nun özleri, dikkat çekici biçimde isimlere benzemektedir; *hassaları* ise garip biçimde sıfatlara benzemektedir."¹²²

Dili önceleyen bu felsefi çizgi, tarihi süreç içinde kimi zaman kesintiye uğrasa da, günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Günümüzde *dilsel dönüş* kavramıyla dile getirilen bu yöneliş, yirminci yüzyıl düşüncesinin analitik hareket veya dönüşüne göre çok daha geniş kapsamlı ve birbirlerinden çok farklı, birçok bağımsız felsefi akım, düşünce ve filozofu birleştiren bir tavrını ya da anlayışını felsefi düşünüşün güçlü olduğu kadar sürekli de olan genel ya da kolektif hareketini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Heidegger'den Gadamer'e, Austin'den, Ludwig Wittgenstein'e Levi-Strauss, Ricœur ve Derrida'ya kadar pek çok filozof, hermeneutikten gündelik dil felsefesine, yapısalcılıktan postmodernizime pek çok akım dile başvurmuş, dili temel¹²³ almış, söylemi ve dilsel temsili bilgi ve hakikat arayışında felsefenin ulaşabileceği en yüksek nokta diye tanımlamıştır. Yine hemen bütün bu filozof ve akımlara göre dilin dışında hiçbir olgu belli bir dil kalıbına girenin veya münferit bir dilsel tasvirde ifade edilenin dışında hiçbir gerçeklik yoktur. Dilsel dönüşün gerçek manasını ve doruk noktasını temsil eden Wittgenstein'a göre, neyin geçerli ve anlamlı olguyla ilgili ölçütleri olan *dil oyunları* veya kültürel yaşam biçimleri çokluğunun varoluşunu kabul etmek zorunluluğu bulunmaktadır.¹²⁴ Öte yandan, çağdaş dil filozofu J. Austin de, olgulara, fenomenlere ya da gerçekliğin deneyim veya tecrübesine erişmek için bir yol ararken gündelik dili izlemeyi tercih etmiş ve kendi felsefe tarzına, *dilsel çözümleme* yerine *dil fenomenolojisi* adını vermeyi yeğlemiştir.¹²⁵ Dilin, dış dünya ile resimsel bir ilişki içinde olmadığı gibi, birebir bir tekabülîyet içinde de bulunmadığı; insandan bağımsız olarak varolan *olgulara ad verme eylemi* sırasında oluşturulmuş *anlamlar sistemi* de olmadığını ileri süren G. Ryle, J. Austin ve A. Wisdom gibi dil filozoflarına göre dil, çok özel ve gelişmiş bir araç olup, çeşitli görevleri olan sözcüklerle tümceler, anlamlarını kullandıkları bağlamlardan alırlar. Bu nedenle, sözcüklerin ve tümcelerin anlamlarının, sözcüklerin kullanımını belirleyen kural, alışkanlık ve uzlaşımlar bağlamında ele alınması gerekir. Felsefeye bir tür terapatik bir işlev yükleyen bu yaklaşım, felsefenin bütün problemlerinin dilin ayrıntılarına

¹¹⁹ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 55.

¹²⁰ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 62.

¹²¹ Bkz. Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 80.

¹²² Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 73.

¹²³ Cevizci, *Paradigma*, s. 257.

¹²⁴ Cevizci, *Paradigma*, s. 259.

¹²⁵ E. Benveniste, *Genel Dilbilim Sorunları*, çev. E. Öztokat, İst 1995; Cevizci, *Paradigma*, s. 255.

gösterilecek özen ve dikkatle çözülebileceğini savunur. Buna göre, *felsefenin geleneksel problemlerinin, gerçeklikte bir temeli olmayan, fakat dilsel karışıklık ve yanlışlara dayanan sözel ya da sözde problemlerdir*. Bize dünya hakkında bilimsel ya da metafiziksel bir bilgi veremeyen felsefenin görevinin kavramsal analiz ve kavramların anlamlarını açıklığa kavuşturmak olduğunu, *felsefenin ya da metafiziğin geleneksel problemlerinin hiçbir şekilde hakiki problemler olmayıp, dilin yanlış kullanılmasından kaynaklanan sözde problemler veya dille ilgili yanlış kavrayışların doğurduğu karışıklıklar olduğunu, yalnızca hakiki problemlerin bir çözümü vardır; çözümü olmayan sözde problemlerin ise problem olmadıklarının gösterilmesi, onları yaratan karışıklıkların gözler önüne serilmesi gerektiğini*¹²⁶ savunmuşlardır.

Dil, Hobbes'un dediği gibi, ilk kökü itibariyle, bireylerin önce kendileri için seçtikleri bir not sistemine göre yayılmıştır: bireyler bu işaretler aracılığıyla temsilleri hazırlayabilmekte, çözebilmekte ve üzerlerinde işlem yapabilmektedirler. Bu notlar, ya bir anlaşma, ya da şiddet yoluyla topluluğa mal olmuştur; fakat kelimelerin anlamı her halükârda yalnızca her birinin temsiline aittir ve herkes tarafından kabul edilmesine rağmen, her bir bireyin tekil düşüncesinden başka bir yerde, herhangi bir varoluşa sahip değildir. Locke, kavramlar ile düşüncelerin ilişkisini şöyle anlatmaktadır: “kelimeler, konuşan kişinin fikirlerinin işaretleridir ve kimse bunları, zihninde bizzat sahip olduğu fikirlerden başka bir şeye, dolaysız işaret olarak uygulayamaz.” Dili böylece tüm diğer işaretlerden ayıran ve onun temsilin içinde belirleyici bir rol oynamasını sağlayan nokta, temsili zorunlu olarak ardışık bir düzene göre çözümlenmesidir: nitekim, sesler birbirlerine ancak birer birer eklenilebilirler: dil düşüncüyü, bütünlüğü içinde, hemen temsil edemez, onu doğrusal bir düzene göre, uzun uzadıya hizaya sokması gerekir. Oysa, bu durum temsile yabancıdır. Düşünceler, zaman içinde hiç kuşkusuz birbirlerini izler, ama ister Condillac'la birlikte, bir temsilin bütün unsurlarının tek bir anda verildiği ve mümkün tek düşüncenin onları ancak teker teker açabileceği; isterse Destutt de Tracy'yle birlikte, bunların birbirlerini çok hızlı bir şekilde izlemelerinden ötürü, düzenlerini gizlemenin veya zaptetmenin uygulamada olanaksız olduğu kabul edilsin, bunların her biri bir birim meydana getirmektedir. Cümleler içinde sergilenmeleri gerekenler, işte bu kendi içlerinde sıkışık nizamda bulunan temsillerdir: bakışım için, “parlaklık güle içkindir”; söyleminde, bu parlaklığın onu öncelediğini veya sonra geldiğini es geçebilirim. Eğer zihin, fikirleri “algıladığı gibi” ifade edebilme olanağına sahip olsaydı, hiç kuşku yoktur ki, “bunların hepsini aynı anda ifade ederdi. Ama işte, mümkün olmayan şey tam da budur, çünkü “düşünce basit bir işlem”den ibarettir dense de, bunun ifade edilmesi ardışık bir işlemdir. Dilin onu hem temsilden (aslında bu temsilin temsiline ibarettir), hem de işaretlerden (bunlara başka herhangi özel bir ayrıcalığı olmaksızın aittir) farklılaştıran özelliği burada yatmaktadır. Düşünceyle, dışın içle veya ifadenin düşünceyle olduğu gibi zıtlaşmamaktadır; diğer işaretlerle- jestler, pantomimler, anlatılar, resimler, amblemler-, keyfi veya kolektifin doğal ve kendine özgüyle olduğu gibi zıtlaşmamaktadır. Fakat bütün bunlarla, tıpkı ardışığın çağdaşla olduğu gibi zıtlaşmaktadır. Cebir geometri karşısında ne ise, o da düşünce ve işaretler karşısında odur: kısımların (veya büyüklüklerin) eşanlı kıyaslanmasının yerine, basamakların birer birer çıkılmasının gerektiği bir düzen geçirmektedir. Dil işte bu katı anlam içinde, düşüncenin *çözümlemesi*'dir: basit bir parçalara ayırma değil de, düzenin mekan içinde derinlemesine olarak ihdas edilmesidir.¹²⁷

İnsan, mutlak anlamda bir dilin dünyasında yaşamak zorundadır. Bunun dışında onun için evrende nefes alacak bir yer yoktur: “İnsanlar ne sadece nesnel dünyada, ne de yalnız alışılmış anlayıştaki sosyal faaliyetler dünyasında yaşarlar; insanlar, aslında, toplumları için bir ifade aracı haline gelmiş belirli bir dilin inayeti altındadırlar. Bir kişinin dili kullanmadan

¹²⁶ Cevizci, *Paradigma*, s, 252.

¹²⁷ Bkz. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s, 127-128.

gerçekliğe esaslı biçimde uyum sağladığını ve dilin, iletişim ve düşüncenin tesadüfi problemlerinin çözümü için tesadüfi bir araçtan ibaret olduğunu tasavvur etmek, kuruntudan başka bir şey değildir. Gerçek şu ki: *gerçek dünya* büyük ölçüde grubun dil alışkanlıklarının üzerine şuur-dışı biçimde kurulmaktadır. Büyük ölçüde nasıl görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyorsak öyle görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyoruz. Çünkü topluluğumuzun dil alışkanlıkları belli yorum tercihlerini önceden hazırlamaktadır.¹²⁸

Dil, ile *felsefenin* bağları gerçekten çok yönlüdür. Bir kere dil, filozof için en temel araç niteliği taşımaktadır. Bununla beraber felsefe de diğer bilimsel disiplinlere oranla çok daha yoğun bir biçimde sözel bir etkinlik olarak ortaya çıkmaktadır; ayrıca sözel tartışma filozofun düşüncelerini sınımadan geçirdiği bir laboratuvar gibi bir işlev gördüğünden, filozofların dilde çoğu zaman insanın karşısına çıkan *çokanlamlılık* ve dolayısıyla *belirsizlik* gibi eksiklik ve kusurlarına karşı duyarlı olmaları ve bu kusurları gidermek suretiyle, dili geliştirme planları yapmaları ve bunun için kimi programlar önermeleri her zaman söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, filozofların dille ilgili yakınlıklarına ilişkin tutumları incelendiğinde onların iki temel çizgide yer aldıkları görülmektedir:

Birincisi, mistik bir sezginin savunuculuğunu yapan Plotinos ve Bergson gibi bazı filozoflar, dilin *hakikat*in ifade edilmesi açısından elverişsiz ve yetersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Adı geçen düşünürlere göre, *hakikate* ermek, mutlak gerçekliğe doğrudan ve aracısız bir temasla eşdeğerdedir ve dil ya da dilsel ifade, bize yalnızca görünüşü, az ya da çok çarpıtılmış perspektifleri verdiği için onu dilin kalıplarına dökemeyiz ve onun kıskacında ele alamayız. Bunun karşın, normal dilin, gündelik dil ve konuşmanın felsefi amaçlar için son derece uygun olduğunu, yanlısın ya da problemin gündelik dilden uzaklaşmaktan ya da ayrılmaktan kaynaklandığını savunan filozoflar yer alırlar.

İkincisi: Genelde filozoflar, dille ilgili hoşnutsuzluklarına rağmen, dilden vazgeçmeye ya da dil meselelerine dokunmazlık gibi bir tutum yerine ona kimi katkılarda bulunmak, kavramlaştırmalar ve terimleştirme gibi edimlerle dile ilgi duymayı daha uygun görmüşler ve onu terk etmeye kalkışmamışlardır. Bazı filozoflar ise, esas güçlüğü normal *dilin belirsizliğinden*, *çok-anlamlılığından* her zaman *bir bağlama bağlı ve görelî oluşundan* ve *açık-olmayışından* dolayı felsefi amaçlar için uygun olmaması gerçeğinde yattığını savunmuşlardır. Leibniz, Russell ve Carnap gibi filozoflar bu grupta yer almışlar¹²⁹ ve bu nedenle felsefi amaçlara hizmet edecek, adı geçen eksiklik ve kusurlarından arındırılmış bir dil oluşturmayı, daha doğrusu, geliştirmeyi kendilerinin temel görevleri olarak görmüşlerdir. Çünkü gerçekten sözcüklerimizin bazıları *eş-anlamlı* bazıları ise *belirsiz-anlamlıdır*. Yine bazı sözcüklerimiz deneyime/pratiğe hayli yakın olup diğer bazıları oldukça teorik olan sözcüklerdir. Sözcüklerin meydana getirdiği bütün bir cümle doğru ya da yanlış olabilen bir önermeyi ifade eder. Öte yandan bir önermenin doğruluğunu dünyanın önermenin doğruluk koşulu sağlayıp sağlamamasına bağlı olduğunu da unutmamak gerekir.¹³⁰ *Dil devrimi* kavramını da bu bağlamda ele almak ve ona siyasi ya da ideolojik anlamda müdahaleye eşdeğer bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Buna göre, *dil devrimi*, bir dilin yabancı kelimelerden arındırılması, kendi ana kaynaklarına dönmesi, ihtiyaç duyduğu kavramları ya da deyimleri kendi kelime-köklerinden türetmesi amacını güden, dile, çağın kültürüne ayak uyduracak bir kavrayış ve anlatım gücü vermeye çalışma, dili yenileştirme eylemlerinin hem ideolojik hem de kültürel ve felsefi çabaların tümünü kuşatan bir girişim¹³¹ olarak tanımlanabilir. Bu anlamıyla kökü adı geçen filozoflara dayanan dil devrimi kavramı,

¹²⁸ Edward Sapir'in sözleri olarak aktaran Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, s. 73-74.

¹²⁹ Bkz. Cevizci, *Paradigma*, s. 252.

¹³⁰ Cevizci, *Paradigma*, s. 254.

¹³¹ Bkz. Meydan-Larousse, III, s. 689.

toplum mühendisliği kapsamında görülmelidir ve olumlu ve/veya olumsuz yanları tartışmaya açık tutulmalıdır.

Dil-Medeniyet İlişkisi

Dil-medeniyet ilişkileri bağlamında her şeyden önce göz önünde bulundurulması gereken bir tarihsel olguya işaret edilmelidir. Dilsiz bir medeniyetten söz edilemeyeceği gibi, tarihte dili gelişmemiş ya da az gelişmiş bir uygarlıktan da söz edilmez. Tarih boyunca ortaya çıkmış ve yeryüzünde iz bırakmış 20-30 küsur medeniyetin tamamında düşünceyi güzel ifade edebilecek bir dil olduğu gibi, bunu belli nosyonlarda yumuşatmış ve nezaket kurallarını geliştirmiş bir dilin bu sürece koşut biçimde yer aldığı gözlenmektedir. Dil ile medeniyet arasındaki bağları en çarpıcı biçimde ortaya koyan örnek, Arapça'nın İslam Dünyasında üstlendiği roldür. Eski çağlarla ilgili metinlerin tamamı burada şiir halindedir ya da şiirseldir. İslam medeniyetinin ilk nüvelerini, yazı üzerindeki çalışmalar oluşturmaktadır. Önceleri Kur'an merkezli olan dil çalışmaları, düzenli, gelişmiş bir yazının oluşturulmasından hemen sonra hemen her alana yayılmıştır; hemen ardından da bütün bilimsel disiplinler dincilerin kullandığı metodu benimsemişlerdir.

Arapça'nın tedvini, bilinen anlamda kaydetme ve yazıya dökme işinden çok farklı bir çalışmaydı. Dile ait bütün kelimelerin derlenip bir araya getirilmesi, dökümünün titiz biçimde yapılması, etimolojik [iştikak/türetme] yollarının ve cümle kuruluş kurallarının belirlenmesi ve imla karışıklıklarını önleyecek işaret sisteminin icat edilmesi gibi geniş bir alanı kapsayan inceleme ve araştırmalar yeni bir bilimin inşasından başka bir şey değildi. Belki de bu bir anlamda yeni bir dilin inşası anlamına geliyordu. Gelecekte bir sosyal realite olarak yaşamış ve yaşamakta olan Fasih Arapça (Fushâ), bu çalışmalarla, artık **bilimsel olmayan** (bilimsel yollarla öğrenilemeyen) bir dil olmaktan çıkıp, **bilimsel** (uyulması gereken kuralları, bir iç-düzeni ve disiplini olan) bir dile dönüşmüştür. Ancak bu çalışmalardan sonradır ki, yeni kuşaklara kurallı, disiplinli bir biçimde öğrenilebilir, dolayısıyla bilim ve kültürü kuşaktan kuşağa taşımaya uygun bir dil kazandırılmış; yanı sıra, Arapça da, bilim dışı bir olgu olmaktan çıkarılarak bizzat kendisi bir bilime dönüştürülmüştür.¹³²

“Felsefe, Yunanlıların mucizesi ise, Arapça ilimleri de hiç kuşkusuz Müslüman Arapların mucizesidir.”¹³³ Her Arap, dilini kutsama derecesinde sever. Dilin kendi üzerindeki otoritesini sadece dilin gücü olarak değil, aynı zamanda kendi gücünün bir ifadesi olarak görür. Çünkü sadece bir Arap, dilinin yüksek potansiyelini kullanarak ona özgü üstün edebî anlatım seviyesine yükselebilir. Arapların dışındakiler Acem'dirler ve **Acem**, onun dilinde, açık ve fasih konuşamayan demektir.¹³⁴ Arap, Arapça ile ne kadar iyi diyalog kurabiliyor ve onu ne kadar iyi kullanabiliyorsa, insanî olan şeylere de o kadar sahip olabilir. Arap, *fesâhat sahibi bir canlıdır*. Onun mahiyeti sadece “akıl” ile değil, aynı zamanda fesâhat ile belirlenir. Kur'an, “apaçık **Arapça** bir **Kitap**'tır.” Onu, hiç dokunmadan başka bir dile aktarmak imkansızdır. Buna bağlı olarak Arapça, Kur'an'ın mahiyetinin bir parçasıdır. [Kur'an sayesinde Arapça, indiği günden itibaren korunma altına alınmış ve büyük ölçüde bir sebat kazanmıştır. Dünya dillerinde 15 asır boyunca yapısı, atasözleri, deyimleri, kuruluşu, fiil, isim ve cümlelerinin anlamı değişmemiş tek dil Arapça'dır. Kur'an'ın Arapça olması nedeniyle Tefsir, Fıkıh, Kelam vb gibi bütün İslamî disiplinler, mensuplarının Arapça'yı detaylarıyla

¹³² Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s, 111.

¹³³ Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s, 110.

¹³⁴ **Arap**, adı ya İ'rap'tan ya Urûbet'ten ya da Arûbiyet'ten alınmıştır. Bunların hepsi de fesâhat, açıklık ve beyan anlamına gelmektedir. Bu nedenle Araplar, kendilerini **Arap**, dilini anlamadıkları başka kavimleri ise, sırf dillerinin kendilerince açık/fasih olmamasından, **Acem** olarak tanımlamışlardır. Bkz. Ferrûh, *Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, s, 35.

bilmelerini bir ön-şart olarak kabul etmişlerdir.^{135]} Buna bağlı olarak, Fıkıh da, Kelam da, sosyal, iktisadi ve siyasal farklılıklar ya da anlaşmazlıklar da çoğu zaman gelip Arapça'ya dayanmış veya dayandırılmıştır. Arapça da, yapısal bir özelliği olarak, dayanak ya da maske olarak kullanılmaya çok uygun bir dildir.

Tarihi gerçekler, Arap Aklının yürüttüğü ilk düzenli ve ilmî çalışmanın Arapça'nın derlenmesi ve kurallarının belirlenmesi olduğunu şüphesiz bir biçimde ortaya koymaktadır.¹³⁶ Bütün bir medeniyet, asırlar boyunca adeta *beyân* temeline oturmuş, onun üzerine kurulmuştur. "Arapça'ya ister *sihir ve beyân* dili olması itibariyle, ister bir bütün olarak Arap Kültürü'nde oynadığı rol itibariyle, ister bu kültürdeki bilimsel düşünce esaslarını ve araçlarını doğrudan veya dolaylı olarak belirleyen bir unsur olarak, ister Arapça konuşanların evrene ve insana bakışlarını etkilemesi itibariyle bakalım, kısacası, hangi açıdan bakarsak bakalım kendimizi *temel bir belirleyici*, hatta **nihâî bir belirleyici** karşısında buluruz. Arapça, yapı ve etkinlik olarak Arap Aklının en temel belirleyicilerinden biridir."¹³⁷

Arap kabilelerinin her biri dilde en sağlıklı yapıya sahip olduğunu ve beyan açısından da en arı-duru yolu izlediğini iddia ediyordu. Zira bu konuda tek ölçüleri fitratlarıydı. Elleri güçlülük ile acizliğin kendisiyle ölçülebileceği, değişmez, karışmaz ve şaşmaz, herkese hakkını tam olarak verecek, hak etmediği hiçbir şeyi vermeyecek olan fitrî, kâmil ve ideal bir dil ölçekleri yoktu. Hepsi kemale doğru gidiyordu ama, hiçbiri mutlak kemale ermiş değildi. Mutlak kemale ermemiş olan bir şeyin, mutlak kemal için ölçü olması ise, kabul edilebilecek bir şey değildi. Bu ölçü ancak tabiatüstü bir şey olabilirdi; Kur'an, işte bu boşluğu doldurdu ve hepsi için bir mihenk oluşturdu. Kur'an'ın bütün Arapları tek bir dil üzere birleştirdiği artık zaruri olarak bilinen olgular arasında yer almaktadır.¹³⁸ Kur'an gelmeden önce Arapça'nın 40'tan fazla lehçesi bulunuyordu ve bunlar temelde anlaşılabilir de aralarında büyük farklar vardı.¹³⁹ Özellikle **Kuzey Arapları** [Mudar/Hicaz, Irak, Suriye] ile **Güney Arapları** [Himyer/Yemen] arasında bu farklar daha belirgin haldeydi. Gerçi sürekli olarak devam eden ve kışın aşağı, yazın yukarı Arabistan'a giden ticaret kervanları ile her sene Mekke'de gerçekleşen **Hac Merasimleri** kültürel ve iktisadi bir dayanışmaya yol açıyor ve lehçeler arasında anadili gölgede bırakacak ayrılıkların önüne geçiyordu ama yine de farklılıklar az değildi¹⁴⁰ ve eğer onlar gerçek anlamda yani hayat içinde (sosyal, kültürel, siyasi ve düşünsel bağlarla) bütünleşmemiş olsalardı, birbirinden zaten çok farklı kelime ve edatlara sahip olan bu lehçelerin zaman içinde yok olmaları ya da ayrı birer dil haline gelmeleri işten bile değildi.

Dil-medeniyet ilişkileri, daha önceki Çin, Hind, Fars, Mısır medeniyetlerinde olduğu gibi, Batı medeniyeti ve onun alt kollarını oluşturan İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan kültürleri için de geçerlidir. Bunların her birinde bilim, teknik ve sanayiden önce bir dil inkişafının olduğundan söz edilebilir. Rönesans hareketlerinde dil çalışmalarının etkili biçimde yoğunlaştığı burada hatırlanmalıdır.

¹³⁵ Mesela bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1969, I/7, 82, 92-93; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru Kütübî'l-Mısriyye, 1935, I/21; Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, *Buhûsu'n Fî Usûli't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988, s, 170-173.

¹³⁶ Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s, 104.

¹³⁷ Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s, 105.

¹³⁸ Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, 9. baskı, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1393/1973, s, 78-79.

¹³⁹ Râfî, *İ'câzu'l-Kur'an*, s, 64-66.

¹⁴⁰ Abbasî Devletinin ilk dönemlerinde yaşayan devrinin büyük şairlerinden Ebu Amer bin el-A'lâ bu bağlamda şöyle demiştir: "Himyer ve Yemen'in Uzak Bölgelerinin dili, bizim dilimiz değildir; onların Arapçaları da bizim Arapça'mız değildir." Bkz. Ferrûh, *Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, s, 36.

Dil-Sanat İlişkisi

İnsan faaliyetlerinin hemen hepsinde öncü bir role sahip olan dilin, duyguların dile getirilmesini ve hissiyatını betimleyen sanatla doğrudan bir ilişki içinde olması doğaldır. En önemli sanat dalları olan şiir, resim ve müzik kaçınılmaz olarak dille ortak bir zemine sahiptir ve ortak bir platformda şekillenmektedir. Bu bağlamda *dil, en yaygın özellikleri, ortalamaları, normal ve tipleri ifade eden bir araçtır. Oysaki tecrübede ifade edilmeyecek benzersiz vakıalar birbiri ardından gelir. Dil, çoğu zaman aşına olduğumuz şeyleri, umulan veya hesaplanabilen olayları ifadeye yarar.* Fakat biraz başarıya ulaşmış *sanat dili*, doğrudan doğruya vakıanın özelliğini ve çeşnisini ifade etmeyi hedef tutar ve bunu başarır. Kuvvetli bir izlem, tatlı bir his, sanatçı gözü ile görülmüş bir an ve bir kelimedede, hayalde, seste, çizgide, cephede veya anıtta sürükleyici ifadesini bulmuş teknik ustalıklı ahlakî incelik, sanatın gayesi ve başarısıdır.¹⁴¹

Sanatçı güzelliğin çehresiyle, **filozof** ise gerçeğin anatomisi ile uğraşır. Gayeleri kadar, kullandıkları usuller ve kavramlar da ayrıdır. Bununla beraber şair ile filozof, hiç olmazsa bir noktada birleşirler: ikisi de kelimeleri kullanır. Ancak şair, somut hayaller canlandırmak üzere uyarıcı vasıfları kullanırken, filozof, genel fikirleri ifade etmek üzere çoğu zaman zorunlu olarak renksiz ve donuk olan terimleri kullanır. Sanatçının da kendine göre bir mantığı vardır; fakat bu mantık, materyale bir düzen vermek veya ruh haline bir irtibat kazandırmak için işler. Sanat ile felsefe arasında bir de ahlak bakımından bir uyumsuzluk vardır yahut ilk bakışta böyle bir uyumsuzluk varmış gibi görünür. (...) Ama sanat ile felsefe arasındaki fark ve uyumsuzluğa rağmen, bu iki alan hem birbirine benzer, hem de birbirleriyle ilgilidir. Kabiliyetini sadece ayrıntılar üzerinde harcayan bir işçi olmaktan çıktığı zaman sanatçı, malzeme ve temalarını seçişi ile, bütün halinde ve sürekli olarak bıraktığı tesirle hayatı ve varlığı yorumlar. Canlandırdığı hayaller ve bıraktığı izlemler ile **sanatçı** da, kendi tarzında bir filozoftur. **Filozof** da, tarif, sezgi ve terkiplerle bütün bir hayat ve varlık görüşünün tablosunu çizdiğinden, sanatçının kullandığı dilden ne kadar ayrı bir dil kullanırsa kullansın, zihnî bir senfoni beslemekte, bir şiir yaratmaktadır. Eflatun, Sokrates'e **felsefenin daha ince bir müzik olduğunu** söylemiştir; filozofun zihni isterse hiç sürüklenmemiş olsun, felsefe tıpkı müzik gibi insanı sürükler.¹⁴²

Müzik ve dil arasında yapısal benzerliklere işaret edilmesinin yanında bu iki alanın bilişsel süreçleri arasında görgül karşılaştırmalar da yapılmıştır. Bu tür çalışmaların gözden geçirilmesinde özellikle konuşmanın seslerinin ve müziğin seslerinin işlenmesi arasında önemli benzerlikler görülmektedir. Ulamsal algı, çift algı ve algısal tamamlamalar gibi olgular konuşma ve müzik için benzer şekilde ortaya çıkmaktadır. Sözdizim düzeyinde katmanlı bir yapının varlığı hem dil hem de müzik için geçerlidir ve bu yapının işlenmesiyle ilgili benzerlikler de bulunmaktadır. Anlam konusu dil ve müzik arasında bir karşılaştırmanın en sorunlu yönüdür. Müzik bir anlam taşısa da bunun dildeki anlamdan farklı bir doğası olması mümkündür. Söylem düzeyinde ise müzikte de dilde olduğu gibi yeni konuların ortaya koyduğu ve geliştirildiği söylem birimlerinin varlığı ve insanların bunlara duyarlılığı gösterilebilmiştir.¹⁴³ *Sesbilim, sözdizim, anlambilim ve söylembilim* düzeyinde yapılan bu karşılaştırma dil ile müziğin zihinsel işlenmesi arasında önemli benzerlikler olduğunu ancak bu benzerliklerin her düzeyde aynı ölçüde güçlü olmadığını göstermektedir. Sözelimi, anlam düzeyinde dil ile müzik arasında önemli farklılıklar olduğu söylenebilir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, s, 138.

¹⁴² Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, s, 118-120.

¹⁴³ Hasan Gürkan Tekman, "Dilde ve Müzikte Bilişsel Süreçler Arasında Bir Karşılaştırma", *Dilbilim Araştırmaları 2000*, İst, s, 65.

¹⁴⁴ Tekman, agm, s, 77.

Dil, bu açıdan, *her tür sanatın içinde barındığı ve gölgesinde geniş bir gelişme imkanı bulunduğu bir şemsiye niteliği taşımaktadır. Dil olmadan herhangi bir sanatın gelişme şansından söz edilemez. Dili her yönüyle ele alan filozoflar, antropologlar, dilbilimciler ve psikologlar onun sanatla ilgisine her zaman dikkat çekmişlerdir.*¹⁴⁵

Diller kadar olmasa da, epeyce dikkat çeken ve yoruma açık olan konulardan biri de dillerin kendilerini kalıcı biçimde ifade etmek için kullandıkları **yazılar** ve bu yazıların yazılış tarzları ile başlangıç ve takip ettikleri yönlerin, hepsinde olmasa da, kimi zaman farklılık göstermeleridir. Değişik bakış açıları ve yorumların dikkat çektiği bu mesele, ilginç olmakla birlikte, dille ilgili kimi sorulara cevap oluşturabilecek niteliktedir. Burada yazıyı her dilin mutlaka kendisine gereksinim duyacağı bir nesne olarak ele almakla beraber, onun derin boyutlara varan farklılığı ve diğer özellikleri doğrudan dil meseleleriyle ilgili biçimde yorumlamak gerektiği açıktır. Yazı, belki de, bulunduğu günden beri hiç durmadan her zaman ve mekanda dilin fotoğrafını çekmek ve onları arşivlemek gibi bir işlev görmektedir. Diller tarafından kullanılan farklı yazılar ve onların istikametlerinin taşıdığı anlamlar konusunda dikkat çeken bir yoruma¹⁴⁶ burada bir atıf yapılmadan geçmek uygun olmaz.

Sonuç

İnsan, tarih içinde pek çok buluşa ve keşfe imza atmıştır. Bunların başında ateşi bulmak, tekeri icat etmek, barut ve yazıyı bulmak gibi birtakım şeylerin sayıldığına çok yerde rastlanılır. Ama bu gibi şeylerin dilin yanında bir hiç kaldığına dikkat çekildiğine pek rastlanmaz. Halbuki **insanın en büyük icadı** -eğer bütünüyle insanüstü bir kaynağa bağlanmaz ve insanın dilde oynadığı rol inkâr edilemezse- **dildir**. Dili olmayan bir insan, acaba tarih boyunca ne yapabiliirdi; hangi deneyime sahip olabilir ve onu nasıl yeni kuşaklara iletebilirdi; bu bilgi ve tecrübe birikimi olmayan bir insan hayata her zaman sıfırdan başlamak zorunda kalmaz mıydı?. Öyle ise, abartmaya hiç gerek kalmadan denebilir ki, *insanı bugünkü ilerleme ve gelişme düzeyine getiren, onun dilidir*. Demek ki *dil, insana özgü bir yeti olan simgeleştirme yetisinin en yetkin biçimini örneklendirir.*¹⁴⁷

Öncelikle belirtmelidir ki, **dil**, *kişiye özgü bir disiplindir*. Kaynağına ilişkin görüş ve düşünceleri tartışmaya açmadan ifade etmek gerekirse; *her insan için*, ilk etapta şeylere eşlik eden seslerin taklidiyle öğrenilmekte olan **dil**, *öncelikle eğitim, kişisel arzular ve mensup olunan aile, çevre ve kültürün tarihî cilveleriyle belirlenmektedir*. Bu açıdan, *her insanın kendine has beraberlikleri ve hayat deneyimleri olduğundan, kişilerin dilleri az da olsa farklılık göstermektedir*. Bir hatibin kullandığı kelime ve ifadeler bir başkası tarafından ifade

¹⁴⁵ Bkz. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 76; Foucault, dilin kendisini de bir sanat olarak görür. .

¹⁴⁶ Dillerin kullandıkları yazıların geliş-gidiş yönlerine ilişkin kozmik ve ilginç bir yorumunu yapmakta olan Foucault bu bağlamda şunları kaydetmektedir: “Dünyanın bütün dilleri, bilindikleri halleriyle, hep bir araya geldiklerinde hakikatin görüntüsünü oluştururlar. bunların seferber oldukları mekân ve birbirlerine dolanmaları, tıpkı ilk adların düzeninin tanrının ademin yararına sunduğu şeylere benzemesi gibi, kurtarılmış dünyanın işaretlerini serbest bırakmaktadırlar. Claude Duret, İbranilerin, Kenanilerin, Samaralıların, Kaldelilerin, Suriyelilerin, Mısırlıların, Kartacalıların, Pönlerin, arapların, kuzey Afrikalı Müslümanların, Türklerin, Moritanyalıların, İranlıların, Tatarların, *sağdan sola doğru* yazdıklarını, bu şekilde *büyük Aristoteles’in birime yaklaşan kanaatine göre, göğün çok mükemmel olan ilk katının gündelik hareket ve güzergahını izlediklerine* dikkat çekmektedir; Yunanlılar, Gürcüler, Maruniler, Yakubiler, Kıptiler, Çerviyenler, Poznanlılar ve tabii ki Latinler ve bütün Avrupalılar *soldan sağa doğru* yazmakta, böylece *yedi gezegenin bütünü olan, göğün ikinci katının hareketini izlemektedirler*; Hindliler, Kathaylılar, Çinliler, Japonlar *yukarıdan aşağı doğru* yazmakta, böylece *insanlara başı yukarıda, ayakları aşağıda verilmiş olan doğanın düzenine uymaktadırlar*; bu *yukarıdakilerin tersine*, Meksikalılar ya *aşağıdan yukarıya*, ya da *güneşin burçlar kuşağı içindeki yıllık hareketiyle yaptığına benzeyen sarmal çizgiler* halinde yazmaktadırlar ve böylece, bu beş farklı yazma biçimiyle, dünyanın kavşağının ve haç biçiminin, göğün ve dünyanın bütünsel yuvarlaklığının sırları ve esrarı belirtilmiş ve açıkça ifade edilmiş olmaktadır” Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 68-69

¹⁴⁷ Benveniste, *Genel Dilbilim Sorunları*, s. 31.

edilenlerle alabildiğine benzerlik gösterebilir. Referans olarak kullanılan nesnelere pek çok kişi için benzer olabilir; ancak anlamı belirleyen deneyimler, iki kişi için asla aynı olamaz. Eğer insan, bir dili nasıl öğrendiğini ve bunun keyfi vaziyetinin farkına varabilirse, çocukken kendisi için bir anlam ifade etmiş olsalar bile, hayatındaki ilave deneyimler ve genişlemiş anlayışının ışığında artık pek anlamlı gelmeyen anlam alışkanlıklarını değiştirmede ve kendi dilini kendisi oluşturmada daha özgür bir konuma gelebilir. Zira dil, kişiye mahsus olmakla beraber, insan nasıl yerinde durmuyor ve sürekli değişiyor, bilgileri nasıl farklılaşıyorsa, dilin kişiliği de öylece değişmektedir.

Dil araştırmaları insanı, ister-istemez, apaçık bir ikirciğe/kararsızlığa sürüklemektedir. Bu araştırmalarda ortaya çıkan olgulardan biri *dünyayı birçok biçimde tasvir etme özgürlüğümüz varmış gibi görünmesidir*. Diğerleri ise, *dünyayı nasıl tasvir edersek edelim, kelimelerimizle onu çarpıtmış olduğumuz; tasvir etmeyi arzuladığımız şeyden soyutlama yaptığımız ve onu yansıtmış olduğumuz olgusudur*. Bu da, doğal olarak, *bir şeye ne dersek diyelim; dediğimiz, o şeyin bizzat kendisi değildir* demek anlamına gelmektedir.¹⁴⁸

Dil, bir taraftan, insanların duyduklarını ve düşündüklerini anlatmak için kullandıkları söz dizgesine işaret ederken diğer yandan, toplumsal bir olguya ve başkaları için var olan pratik bir bilince de atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla **dil, bilinçle birlikte varolmuş ve onunla karşılıklı etkileşerek gelişmiştir**. Nasıl insan toplumu olmadan bir insan düşüncesinden söz edilemezse, aynı şekilde insan toplumunun dışında var olabilen bir insan dilinden de bahsedilemez.

Şeylere ne **isim** verildiği, içinde yetişilen kültür tarafından belirlenen bir uygunluk meselesidir. Zira dil, insanın, bir bütün olan hayat deneyimini, her birine bir ismin verildiği parçalar halinde bölmesini gerektirmektedir. Bununla beraber bir dilde, şeylere ne deneceği konusunda çok sayıda tercihe sahip olunabilir. Belirli bir zamanda kullanılan kesin kelimeler, o zaman dilimindeki tutumları ve amaçları yansıtır. Bu nedenle kişinin önemli gördüğü ve içinde yaşadığı toplum tarafından da önemli görülen şeylere özel bir dikkat sarf edilir. Sözelimi, bir şey, değişik açılardan ele alınır, farklı boyutları tanımlanır ve işlevlerine göre pek çok isim sahibi olur. **Kelimeleri** farklı vurgular ve farklı ses tonlarıyla söyleyerek büyük anlam farklılıkları ortaya çıkarılabilir. Konuşulan söz, nasıl söylendiğine bağlı olarak, maksat ve yorum itibarıyla birçok farklı anlam taşıyabildiği gibi; bir cümle ya da cümlecik, hatta sadece bir kelime bile, bağlamına ve ifade ediliş biçimine bağlı olarak çok sayıda işlev üstlenebilir. **Konuşma** ve yazılarına dikkat edenler, kullandıkları kelimelerin yerine ve işlevine karşı hassasiyet gösterenler, siyaset adamları, diplomatlar, terapistler gibi kesimler herhangi bir kelimenin ya da ifadenin çok sayıda iletişim amacına hizmet edebileceğinin çok iyi farkındadırlar.

Bu açıdan bakıldığında, *dilin yapısı*, büyük emek verilerek yapılmış bir **gerdanlığa** benzetilebilir. Bunun bir planı, bir malzemesi, bir işçiliği olduğu kadar mutlaka bir **mantığı** ve **estetiği** de vardır. Her şeye rağmen o da, **zamana ve mekana bağlıdır**; zaman ve mekan-üstü değildir. Zayıflayan, eskiyen, unutulmuş kimi unsurları olacaktır; yanı sıra, dilde, farklılaşan ve değişen birtakım kelimeler ve ifade biçimleri söz konusu olabilecektir. Bu bağlamda, Wittgenstein'in ifadesiyle söylenecek olursa, "*dil, bir şehir gibidir*".¹⁴⁹ Kendine özgü bir planı, caddeleri, binaları, elektrik, su ve telefon şebekeleri, siyasi ve sosyal önderleri,

¹⁴⁸ Bu makalenin amacı "Dil Nedir" sorusuna cevap vermek değil, değişik açılardan onun üzerinde düşünülmesine katkıda bulunmak olduğundan, tanımına, alanına ilişkin yorum ve değerlendirmelere her adımda yer verilmiştir.

¹⁴⁹ "Dilimiz eski bir kent gibi görülebilir: Küçük cadde ve aynı meydandan, eski ve yeni evlerden, çeşitli dönemlerden ilavelerle evlerden bir labirent; ve bu, düzenli sokaklar ve aynı tarz evlerle çok sayıdaki yeni kasabalarla çevrilidir." Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 19

özel grupları ve çevreleri olan bu şehirde bir taraftan eskiyen, tedavülden kalkan ve kullanılamaz hale gelen şeyler olduğu gibi, yenilenen ve ilave edilen kimi kısımlar da olacaktır. Doğal olarak **bu şehir, çağının bilim, teknoloji ve kültüründen etkilendiği gibi, zamanının felsefi, siyasal ve sosyal akımlarından da belli düzeylerde etkilenecektir. Ama hiçbir güç onu, kısa bir zaman diliminde yok etme ya da bütünüyle değiştirme imkanına sahip değildir. Onun işleyişi de, değişim ve gelişimi de doğal bir süreç içinde olmaktadır;** ideolojik, siyasi ya da düşünsel müdahaleler, çoğu zaman, onun doğal yapısını zedelemekte ve pek çok güzelliğini imha etmektedir.